

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΥΓΕΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Σχολική Βία: Διερεύνηση των συναισθημάτων εξωτερικής
και εσωτερικής ντροπής και ο ρόλος τους στην Πρωτοβάθμια
Φροντίδα Υγείας*

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια

**Αλεξάνδρα Μουρτζίλα
Επισκέπτρια Υγείας**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαίρη Γκούβα, Αν. Καθηγήτρια Ψυχολογίας (Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)
Χρυσή Χατζόγλου Αν. Καθηγήτρια Φυσιολογίας, Μέλος Τριμελούς Επιτροπής
Ευαγγελία Κοτρώτσιου, Καθηγήτρια Νοσηλευτικής, Μέλος Τριμελούς Επιτροπής

Λάρισα 2014

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΥΓΕΙΑΣ**

**School Violence: Investigation of external and internal
feelings of shame and their role in the Primary Health Care**

Copyright © Αλεξάνδρα Μουρτζίλα, 2014
Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των απαιτήσεων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας της Σχολής Επιστημών Υγείας του Τμήματος Ιατρικής (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας). Η έγκρισή της δεν υποδηλώνει απαραίτητως και την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους της Ιατρικής Σχολής.

Βεβαιώνω ότι η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία είναι αποτέλεσμα δικής μου δουλειάς και δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής. Στις δημοσιευμένες ή μη δημοσιευμένες πηγές που αναφέρω έχω χρησιμοποιήσει εισαγωγικά, όπου απαιτείται, και έχω παραθέσει τις πηγές τους στο τμήμα της βιβλιογραφίας.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά, την επιβλέπουσα Καθηγήτριά μου, κ. Μαίρη Γκούβα, που δέχθηκε να εποπτεύσει και να περιβάλλει με ιδιαίτερη φροντίδα κάθε κομμάτι της παρούσας εργασίας, καθώς και τις συνεπιβλέπουσες καθηγήτριες για όλη την καθοδήγηση και στήριξη.

*Αυτή η εργασία αφιερώνεται...
στον σύζυγό μου, Αργύρη*

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη	7
Εισαγωγή	9
Η φαινομενολογία της σχολικής βίας	10
Μορφές της σχολικής βίας	12
Τυπικά χαρακτηριστικά των παιδιών θυτών και παιδιών θυμάτων	16
Οι ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο	19
Το cyberbullying ως μορφή σχολικής βίας - Εννοιολογική προσέγγιση	20
Ερευνητικά δεδομένα για bullying και cyber bullying	21
Ελληνικά ερευνητικά δεδομένα	27
Αντιμετώπιση του φαινομένου	31
Τρόποι πρόληψης και αντιμετώπισης της ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού	32
Ο ρόλος του σχολείου – Καλές πρακτικές	33
Ο Ρόλος των γονέων	35
Οδηγίες προς γονείς παιδιού που εκφοβίζεται:	35
Οδηγίες προς γονείς παιδιού που εκφοβίζει:	36
Ο ρόλος της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας	36
ΜΕΡΟΣ Β	39
1. Σκοπός και ερευνητικές υποθέσεις της μελέτης	40
Ερευνητικές υποθέσεις	40
Υλικό και Μέθοδος	41
2. Ερωτηματολόγιο και Ερευνητικά εργαλεία	42
3. Έλεγχος των εργαλείων μέτρησης	44
4. Η εικόνα των ευρημάτων	44
5. Αποτελέσματα στατιστικής επεξεργασίας Ψυχομετρικών Κλιμάκων	51
6. Συζήτηση	66
Συμπεράσματα	71
Ελληνική Βιβλιογραφία	73
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	74

Η βία και ο εκφοβισμός υπήρχαν πάντοτε ως κοινωνικά φαινόμενα. Η ενδοσχολική βία τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε έξαρση σε πολλές χώρες και εμφανίζεται με διάφορες μορφές.

Γενικός στόχος της παρούσας ερευνητικής μελέτης είναι η διερεύνηση της στάσης των μαθητών Λυκείου απέναντι στην σχολική βία. Πιο συγκεκριμένα, ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διασύνδεση της σχολικής βίας με τη γενική υγεία για να διερευνήσει τις αντιλήψεις του ατόμου για το πώς το βλέπουν και πώς το κρίνουν οι άλλοι συμμαθητές και μη και τη στάση τους απέναντι στα βιώματα ντροπής στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας.

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας» της Ιατρικής Σχολής του Παν/μίου Θεσσαλίας από τον Φεβρουάριο του 2013 έως τον Φεβρουάριο του 2014.

Από τη μονοπαραγοντική πολυπαραγοντική ανάλυση διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές και μαθήτριες που έχουν δεχθεί σχολική βία από κάποιον/α συμμαθητή τους εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής από αυτούς που δεν έχουν δεχθεί.

Θα πρέπει να μελετηθεί και να διερευνηθεί το φαινόμενο περαιτέρω σε πανελλαδικό επίπεδο με στόχο τη μείωση του κινδύνου θυματοποίησης των ανηλίκων. Η ενημέρωση, η πρόληψη και η ευαισθητοποίηση είναι οι πιο αποτελεσματικές στρατηγικές από τις όποιες αντίστοιχες κατασταλατικές.

Λέξεις Κλειδιά: Σχολική Βία, Ηλεκτρονικός Εκφοβισμός, Ντροπή, Ψυχολογία, Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας

Summary in English

The violence and bullying have always existed as social phenomena. The in-school violence in recent years has been on the rise in many countries and it appears in various forms.

The overall objective of this research study is to investigate the attitudes of high school students against the school violence. More specifically, the purpose of this study is the link between school violence and general health to explore the beliefs of the individual about how they see and how they judge others and peers and not their attitudes to experiences of shame in Primary Care Health.

This research was conducted as part of the Graduate Program "Primary Health Care" School of Medicine University / University of Thessaly from February 2013 until February 2014.

From Univariate Multivariate analysis found that pupils who have received school violence by someone / a classmate have higher levels of internal and external shame of those who have not received.

Should be studied and investigated the phenomenon further nationwide to reduce the risk of victimization of minors. The information, prevention and awareness are the most effective strategies of the corresponding suppressor.

Keywords: Bulling, Cyber bullying, Shame, Psychology, Primary Health Care

Εισαγωγή

Η βία και ο εκφοβισμός υπήρχαν πάντοτε ως κοινωνικά φαινόμενα. Η ενδοσχολική βία τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε έξαρση σε πολλές χώρες και εμφανίζεται με διάφορες μορφές.

Ο ορισμός της σχολικής βίας εξαρτάται από το ισχύον κάθε φορά κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Ωστόσο, στοιχεία του ορισμού της σχολικής βίας είναι η επιβολή της βούλησης, η πρόκληση ζημίας ή βλάβης, η απειλή εκφοβισμού, κακομεταχείρισης ή κακοποίησης.

Κύριες μορφές της σχολικής βίας είναι η σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική και λεκτική κακοποίηση καθώς και ο βανδαλισμός. Με κριτήριο τα άτομα ή τις ομάδες που εμπλέκονται στη σχολική βία διακρίνουμε τη:

- βία μεταξύ των μαθητών
- βία από τους μαθητές προς τους δασκάλους
- βία από τους δασκάλους προς τους μαθητές
- βία μεταξύ των δασκάλων
- βία μεταξύ δασκάλων και διευθυντών ή της διοίκησης του σχολείου

Η σχολική βία θεωρείται αφενός ως αντανάκλαση της βίας στην ευρύτερη κοινωνία και αφετέρου ως σύμπτωμα της χαμηλής ποιότητας της εκπαίδευσης που παρέχεται στους μαθητές. Η αντικατάσταση του αρνητικού όρου «σχολική βία» με το (θετικό) όρο «ασφάλεια» στο χώρο του σχολείου, από πολλούς ερευνητές, σηματοδοτεί όχι μόνο μια «πολιτικά ορθή» διάσταση, αλλά περιλαμβάνει και ένα έντονα υποκειμενικό-βιωματικό στοιχείο: εκείνο του αισθήματος (αν)ασφάλειας, του φόβου και της θυματοποίησης (Αρτινοπούλου, 2001)¹.

Στην Ευρώπη, το θέμα της ασφάλειας στα σχολεία προέκυψε κατά τη δεκαετία του '90, σε αντίθεση με τις ΗΠΑ όπου η σχολική βία και κυρίως ο βανδαλισμός απασχόλησε την επιστημονική κοινότητα και τη χάραξη της πολιτικής αντιμετώπισης των κατά τη δεκαετία του '70.

¹ Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη*. Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Η φαινομενολογία της σχολικής βίας

Η ενδοσχολική βία είναι ένα κοινωνικό πρόβλημα το οποίο αναμφίβολα θα πρέπει να μελετηθεί και να διερευνηθεί, πριν πάρει ανησυχητικές διαστάσεις. Στόχος πρέπει να είναι τόσο η μείωση του κινδύνου θυματοποίησης των ανηλίκων όσο και η μείωση των ανηλίκων - δραστών. Η ενημέρωση, η πρόληψη και η ευαισθητοποίηση είναι οι πιο αποτελεσματικές στρατηγικές από τις όποιες αντίστοιχες κατασταλακτικές.

Η αύξηση των περιστατικών βίας στην παιδική και εφηβική ηλικία είναι ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό φαινόμενο που απασχολεί έντονα τη διεθνή κοινότητα. Οι επιπτώσεις του τόσο στο σχολικό χώρο όσο και στην ευρύτερη κοινωνία είναι πολλαπλά αρνητικές. Η έκθεση των παιδιών και των εφήβων στη βία και στην αντικοινωνική συμπεριφορά μπορεί να προκαλέσει σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, δημιουργεί αρνητικό κλίμα στο σχολείο, ενώ, όπως έχει διαπιστωθεί από σχετικές έρευνες, επηρεάζει άμεσα και τη διαδικασία της μάθησης.

Η φαινομενολογία² της παιδικής και νεανικής βίας και παραβατικότητας στη χώρα μας δεν διαφέρει ουσιαστικά από ό,τι παρατηρείται και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Επισημαίνονται οι ίδιες τάσεις και γενεσιουργοί παράγοντες της σχολικής βίας, ωστόσο η συχνότητα εμφάνισης περιστατικών αντικοινωνικής συμπεριφοράς είναι μικρότερη σε σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Αξίζει όμως να επισημανθεί ότι η κοινωνική ορατότητα αυτού του φαινομένου είναι υπερβολικά μεγάλη σε σχέση με τις πραγματικές διαστάσεις του στην ελληνική κοινωνία και αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στην ιδιαίτερη προβολή ακραίων περιστατικών βίας κατά καιρούς από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (ΜΜΕ).

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει ενισχυθεί η έρευνα με αντικείμενο την παιδική και νεανική βία στην Ελλάδα και τα αποτελέσματά της δίνουν χρήσιμα στοιχεία για τη βία που εκδηλώνεται ανάμεσα στους μαθητές/τριες στους σχολικούς χώρους ή και στο σχολικό περίγυρο. Πολλές από αυτές τις έρευνες κατέληξαν σε παρόμοια ευρήματα με εκείνα που προέκυψαν σε άλλες χώρες σχετικά με τις μορφές της παιδικής και εφηβικής βίας, τα χαρακτηριστικά των θυμάτων και των θυτών, καθώς και τους παράγοντες που συμβάλλουν στην αύξηση των κρουσμάτων βίας στις

² Έρευνα με θέμα: "Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία". (2010). Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΒΕ). Νομική Βιβλιοθήκη. Χορηγός: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Μέλος της ΕΕΔΑ).

σχολικές μονάδες και στον περιβάλλοντα χώρο.

Οι σχετικές γηγενείς μελέτες αναφέρονται κυρίως στη βία με δράστες και θύματα τους μαθητές/μαθήτριες, όπως επίσης και μεταξύ μαθητών/μαθητριών και εξωσχολικών παραγόντων, ενώ υστερεί η διερεύνηση της βίας που εκδηλώνεται μεταξύ μαθητών/μαθητριών από τη μια πλευρά και εκπαιδευτικών ή άλλων ενηλίκων από την άλλη.

Κάποιες έρευνες ακροθιγώς αναφέρονται και σε περιπτώσεις βίας με δράστες εκπαιδευτικούς και θύματα μαθητές/μαθήτριες, αλλά και σε αυτές τις περιπτώσεις δεν φαίνεται να αναζητούνται τα βαθύτερα αίτια τους (Μπεζέ, 1998)³. Υπάρχει, δηλαδή, ένας αριθμός βίαιων περιστατικών που παραμένουν αδιερεύνητα, δεν ορίζονται ως βία και σιωπηρά αξιολογούνται ως πολιτισμικά διαφοροποιημένα ή ως ιδιόμορφη προσωπική συμπεριφορά, ως επιθετική ενέργεια, ως απειθαρχία, ως μορφή σχολικής τιμωρίας κ.λπ. Επίσης, συχνό είναι το φαινόμενο περιστατικά βίας να μένουν αφανή είτε γιατί θεωρείται ότι η δημοσιοποίησή τους θα στιγματίσει ιδιαίτερα τους θύτες ή/και τα θύματα είτε γιατί θα μειώσει το κύρος του σχολείου. Επίσης, δεν έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες με αντικείμενο τη διερεύνηση της ευθύνης που τυχόν έχουν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί θεσμοί σε ό,τι αφορά τη δημιουργία, την αναπαραγωγή ή την ενίσχυση της βίας. Όπως έχει υποστηριχθεί σχετικά (Αρτινοπούλου, 2001)⁴ «ο κοινωνικοποιητικός ρόλος του σχολείου στη μάθηση και την αναπαραγωγή της βίας, ως κώδικα συμπεριφοράς που περιλαμβάνει όλους τους παράγοντες της εκπαιδευτικής διαδικασίας, δεν έχει επαρκώς διερευνηθεί».

Ανατρέχοντας κανείς στο παρελθόν διαπιστώνει ότι τα περιστατικά βίας στη σχολική κοινότητα δεν είναι καινοφανή. Σχεδόν όλες οι μορφές βίας έχουν επισημανθεί διαχρονικά: λεκτική, σωματική, ψυχολογική-συναισθηματική, σεξουαλική, βανδαλισμός, αλλά και αποξένωση από την κυρίαρχη ομάδα, ταπείνωση κ.ά. (Selosse, 1998)⁵.

³ Μπεζέ, Λουκία (επ.) (1998), *Βία στο σχολείο... βία του σχολείου...*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

⁴ Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη*. Εκδόσεις Μεταίχμιο.

⁵ Selosse, J. (1998), «*Βία (προέλευση, σενάρια, πρότυπα) και μη προσαρμογή*», στο Μπεζέ, Λουκία (επιμ.), *Βία στο σχολείο... Βία του σχολείου...*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Μορφές της σχολικής βίας

Με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους οι ανήλικοι σήμερα εκτίθενται στη βία με επιπτώσεις στο σώμα και στην ψυχή τους. Η βία στα σχολεία μεταξύ των συμμαθητών το επονομαζόμενο bullying⁶ είναι ένα γνωστό κοινωνικό πρόβλημα⁷ το οποίο εκτενώς έχει απασχολήσει και θ' απασχολεί την εκπαιδευτική και επιστημονική κοινότητα. Το bullying είναι η επιθετική συμπεριφορά από ένα άτομο ή μια ομάδα προς ένα άτομο το οποίο δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του και βασίζεται στη διαφορά δύναμης μεταξύ θύτη και θύματος.³ Οι έρευνες για το bullying και τη βία έχουν παράδοση 30 χρόνων. Από τότε που ο Olweus (1993)⁸ στη δεκαετία του 1980 παρουσίασε την εργασία του για τον ενδοσχολικό εκφοβισμό, πολλές γνώσεις έχουν αποκτηθεί για την εμφάνιση, τις μορφές, τις διαφορές φύλου και ηλικίας και άλλα χαρακτηριστικά αυτού του φαινομένου.

Ο όρος «εκφοβισμός και βία στο σχολείο» (school bullying), όπως και ο όρος «θυματοποίηση» (victimization) χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν μια κατάσταση κατά την οποία ασκείται εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και επιθετική συμπεριφορά με σκοπό την επιβολή, την καταδυνάστευση και την πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε μαθητές από συμμαθητές τους, εντός και εκτός σχολείου.

Η ενδοσχολική βία μπορεί να πάρει διάφορες μορφές⁹:

⁶ Ο όρος bully σημαίνει: απειλώ, τρομοκρατώ, φοβερίζω, τύραννος. Ο όρος bullying έχει αποδοθεί στα ελληνικά κατά ποικίλους τρόπους, π.χ. εκφοβισμός, επιθετικότητα κ.ά. Κατά τον Olweus (2009), αν και ο όρος προσδιορίζει κυρίως την κατ' εξακολούθηση άσκηση βίας σε ένα μαθητή/μία μαθήτριά από μια (συνήθως μεγάλη και ανώνυμη) ομάδα, μπορεί ωστόσο να χρησιμοποιηθεί και για την άσκηση βίας από μεμονωμένα άτομα.

⁷ Li, Q. (2006). Cyber bullying in Schools. A research of Gender Differences. *School Psychology International*, Sage Publications, vol. 27(2):pp157-170.

⁸ Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishers.

⁹ Η Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε) ιδρύθηκε το 1991 και αποτελεί ένα από τους πρώτους φορείς που δραστηριοποιήθηκαν στην Ελλάδα, με σκοπό την προώθηση της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης και την ανάπτυξη του μοντέλου της κοινοτικής φροντίδας της ψυχικής υγείας του παιδιού και του εφήβου. <http://www.epsygre.gr/>

- Απειλή τραυματισμού ή φυσικός τραυματισμός κάποιου. Εκδηλώνεται με χειρονομίες, σπρωξίματα, ξυλοδαρμούς.
- Συστηματική χρησιμοποίηση υβριστικών εκφράσεων, φραστικών επιθέσεων, προσβολών και απειλών, ειρωνείας, χρήση παρατσουκλιών.
- Εκβιασμοί για απόσπαση χρημάτων ή προσωπικών αντικειμένων.
- Προσπάθεια για κοινωνική απομόνωση, για άσκηση επιρροής στην ομάδα των συνομηλίκων ώστε να αισθανθούν αντιπάθεια για κάποιο συγκεκριμένο συμμαθητή τους.
- Αποστολή απειλητικού ή υβριστικού υλικού μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, των υπηρεσιών MMS και SMS που παρέχουν τα κινητά τηλέφωνα και των διαδικτυακών τόπων κοινωνικής δικτύωσης, χρήση ή παραποίηση των προσωπικών δεδομένων κάποιου ατόμου.
- Διάδοση αρνητικών σχολίων εξαιτίας της καταγωγής, της κοινωνικής τάξης, της οικονομικής κατάστασης, της διαφορετικότητας.
- Σεξουαλική παρενόχληση και κακοποίηση με ανήθικες χειρονομίες, ανεπιθύμητο άγγιγμα, μέχρι και σοβαρές σεξουαλικές επιθέσεις.

Το φαινόμενο του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο είναι σύνθετο, ενώ στην εκδήλωσή του συμβάλλει η αλληλεπίδραση ψυχολογικών, οικογενειακών, κοινωνικών, γνωστικών και συναισθηματικών παραγόντων.

Ειδικότερα, ρόλο παίζουν:

- Τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών (π.χ., ιδιοσυγκρασία, εξελικτική πορεία, τραυματικές εμπειρίες).
- Τα χαρακτηριστικά του οικογενειακού τους περιβάλλοντος (πολύ αυστηρές ή πολύ ελαστικές μέθοδοι ανατροφής, πρότυπα επιθετικής συμπεριφοράς, βία ανάμεσα στους γονείς ή από τους γονείς προς τα παιδιά, ανασφαλής δεσμός του παιδιού με τους γονείς κτλ.).
- διάφορες πλευρές του σχολικού περιβάλλοντος (ανεπαρκής εποπτεία, συνωστισμός μαθητών, ελλείψεις προσωπικού, φτώχεια ερεθισμάτων κτλ.),
- Το ψυχολογικό κλίμα του σχολείου (ανταγωνιστικό, ελεγκτικό, απρόσωπο, οριοθετεί με εχθρικό τρόπο, προσανατολισμένο στην επίδοση, όχι στις σχέσεις κτλ.).
- Οι πολιτικές του εκπαιδευτικού συστήματος (υπερβολική χρήση της τιμωρίας και της αποβολής ως μέσου πειθαρχίας, δυσανάλογη επιβράβευση κοινωνικά

θετικών συμπεριφορών κτλ.).

- Οι στάσεις των ίδιων των παιδιών, των γονέων και των εκπαιδευτικών απέναντι στη βία.
- Ο τρόπος προβολής της βίας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης,
- Τα γενικότερα κοινωνικά προβλήματα που ενισχύουν τις αντικοινωνικές συμπεριφορές.

Σε κάποιες έρευνες η άσκηση βίας ή ο εκφοβισμός συνδέονται με το φύλο¹⁰: τα αγόρια στην πλειονότητα των ερευνών εμφανίζονται πιο επιθετικά στην άσκηση σωματικής ή σεξουαλικής βίας από τα κορίτσια, ενώ τα κορίτσια φαίνεται να ασκούν περισσότερο λεκτική βία. Άλλες φορές η άσκηση βίας συνδέεται με παράγοντες όπως φυλή ή εθνική ομάδα: άτομα που ανήκουν σε μειονοτικές ή μεταναστευτικές ομάδες συχνά γίνονται θύματα βίας. Μερικές φορές η σωματική αναπηρία ή η υποτονική συμπεριφορά κάποιου παιδιού μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στο πώς του συμπεριφέρονται τα άλλα παιδιά ή στο πώς αυτό προδιατίθεται να φερθεί σε άλλα. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα μέλη κάποιων ομάδων είναι πιο ευάλωτα στις επιθέσεις απ' ό,τι άλλα, συνιστούν χαμηλό επίπεδο κινδύνου για τον επίδοξο δράστη και συνεπώς εκφοβίζονται πιο συχνά (Rigby, 2008)¹¹. Τα άτομα αυτά *«εκφοβίζονται γι' αυτό που είναι – ή γι' αυτό που φαίνεται ότι είναι και όχι επειδή ανήκουν σε μια ομάδα εναντίον της οποίας υπάρχει κάποια "ανόητη" προκατάληψη και από την οποία μπορούν να αντλήσουν υποστήριξη»* (Rigby, 2008)¹².

Αλλά και το ίδιο το σχολείο ως θεσμός έχει υποστηριχτεί ότι ασκεί βία με ποικίλους τρόπους στους μαθητές/μαθήτριες. Σε αντίθεση με το παρελθόν, η σχολική εξουσία σήμερα δε θεμελιώνεται πλέον τόσο πάνω στην άσκηση φυσικής βίας όσο στη χειραγώγηση, τη συναίνεση, τον προσεταιρισμό και την εσωτερίκευση των κανόνων και προτύπων συμπεριφοράς. Η βία του σχολείου είναι ένα φαινόμενο που μπορεί να κατανοηθεί πληρέστερα ως στοιχείο του ευρύτερου κοινωνικού ελέγχου της εκπαίδευσης, σε μια κοινωνία με άνιση κατανομή πλούτου, προνομίων και εξουσίας. Το σχολείο είναι ένας θεσμός που απαιτεί υποχρεωτική εμπλοκή σε συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις, πολιτισμικά και ιστορικά καθορισμένες, σε έναν

¹⁰ Έρευνα με θέμα: "Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία". (2010). Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΒΕ). Νομική Βιβλιοθήκη. Χορηγός: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Μέλος της ΕΕΔΑ).

¹¹ Rigby K. (2008), *Σχολικός εκφοβισμός. Σύγχρονες απόψεις*, (επιστ. επιμ. Άκης Γοβαζολιάς), Τόπος, Αθήνα.

¹² Rigby K. (2008), όπ.π.

ορισμένο τύπο σχολείου, που συνεπάγεται: α) υποχρεωτική παρακολούθηση κοινού, υποχρεωτικού προγράμματος και περιεχομένου μαθημάτων από μαθητές/τριες με διαφορετική οικονομική κατάσταση και πολιτισμικές εμπειρίες, β) σχέσεις κυριαρχίας, ιεραρχίας, επιτήρησης και ελέγχου, που συνοδεύονται με συστήματα αμοιβών και επιβραβεύσεων της επιτυχίας ή καλλιέργειας «ενοχών του θύματος», σε περιπτώσεις αποτυχίας, και γ) συμμόρφωση στους κανόνες και το τελετουργικό του σχολείου, όπως ακρίβεια προσέλευσης, κανονική φοίτηση, καλοί τρόποι και συμπεριφορά και γενικώς συμμόρφωση με τις επίσημες νόρμες του σχολείου, γεγονός που συντελεί στην καλή ή κακή αξιολόγηση της διαγωγής του μαθητή/της μαθήτριας (Τσίγκανου, 2008)¹³.

Επιπλέον, είναι ευρέως αποδεκτό ότι το σχολείο σήμερα κυριαρχείται από μια τεχνοκρατική ιδεολογία, που σε μεγάλο βαθμό απηχεί τις αξίες, τις επιδιώξεις και τα προτάγματα μιας παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Σε ένα τέτοιο, έντονα ανταγωνιστικό κλίμα, οι εκπαιδευτικοί θεσμοί συνήθως προάγουν τη βαθμοθηρία, τον ανταγωνισμό, τη στείρα από μνημόνευση, την τυποποιημένη γνώση και οδηγούν στην κατηγοριοποίηση μαθητριών και μαθητών μέσω της εξεταστικής διαδικασίας. Το αποτέλεσμα είναι πολλά παιδιά, που προέρχονται συνήθως από αδύναμα, από κοινωνικο-οικονομική άποψη, στρώματα, να συναντούν σοβαρές δυσκολίες στη μαθησιακή τους πορεία και να οδηγούνται αβοήθητα στη σχολική αποτυχία. Διαμορφώνουν έτσι χαμηλή αυτοεκτίμηση και ενισχύεται η αίσθησή τους ότι δεν είναι αποδεκτά στο χώρο του σχολείου. Σε αυτές τις συνθήκες η στάση τους απέναντι στο σχολείο και ό,τι αυτό αντιπροσωπεύει καθίσταται αρνητική και συχνά εκδηλώνεται με επιθετικότητα, παραβατικότητα ή και αυτοκαταστροφικές ενέργειες.

Ένας άλλος παράγοντας, το ρόλο του οποίου δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, είναι η υλικοτεχνική υποδομή του σχολείου (Pain, 1998)¹⁴. Σε πολλές περιοχές τα κτίρια που χρησιμοποιούνται για σχολεία έχουν κατασκευαστεί για άλλες χρήσεις σε άλλες εποχές, μοιάζουν περισσότερο με φυλακές και μόνο ελκυστικά δεν είναι για τους μαθητές και μαθήτριες που στεγάζουν. Φθαρμένα από το πέρασμα του χρόνου, άχρωμα, με τσιμεντένιες και ασφαλτοστρωμένες αυλές, χωρίς ίχνος πράσινου, αφιλόξενα, κάθε άλλο παρά τη ψυχική υγεία και την ηρεμία καλλιεργούν. Σε ένα

¹³ Τσίγκανου, Ι. (2008). «Βία και θυματοποίηση του "καλού παιδιού" και "καλού μαθητή"», Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Κακοποίηση του Παιδιού και Ψυχικό Τραύμα, της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης και Πρόληψης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, 18-20 Δεκεμβρίου 2008, Αθήνα.

¹⁴ Pain, J. (1998). «Για τη θεσμική βία στο σχολικό περιβάλλον», στο: Μπεζέ, Λουκία (επιμ.), *Βία στο σχολείο... Βία του σχολείου...*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

τέτοιο αφιλόξενο περιβάλλον πολύ εύκολα μπορεί να αναπτυχθούν βίαιες συμπεριφορές.

Τυπικά χαρακτηριστικά των παιδιών θυτών και παιδιών θυμάτων

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των παιδιών θυτών όπως αυτά αναδύονται από τη διεθνή βιβλιογραφία¹⁵; Γιατί μερικά παιδιά γίνονται θύματα, μερικά γίνονται θύτες και πολύ περισσότερο είναι εναλλάξ θύτες και θύματα;

Παλαιότερα εθεωρείτο ότι οι θύτες ήταν παιδιά ανασφαλή, τα οποία ήταν κοινωνικά αποκλεισμένα και με την κακοποίηση άλλων παιδιών έπαιρναν εκδίκηση για τα ελλείμματά τους. Αυτά σήμερα αμφισβητούνται από νεώτερες έρευνες οι οποίες αναφέρουν ότι τόσο τα θύματα όσο και οι θύτες παρουσιάζουν μία πληθώρα ψυχολογικών και οργανικών προβλημάτων. Οι θύτες γενικά παρουσιάζουν οργανικά προβλήματα, όπως νυκτερινή ενούρηση και κατάθλιψη, διαταραχές του ύπνου, κεφαλαλγίες. Επίσης παρουσιάζουν διάφορα ψυχολογικά προβλήματα όπως αυτοκτονικό ιδεασμό (Kaltiala-Heieno et al. 1999)¹⁶, κατάθλιψη και διαταραχές του συναισθήματος και της συμπεριφοράς. Ενδιαφέρον έχει ότι η παχυσαρκία των εφήβων, ένα συχνό σοβαρό πρόβλημα των χωρών του δυτικού κόσμου και της Ελλάδας ιδιαίτερα, σχετίζεται με την επιθετική συμπεριφορά των αγοριών. Μία υπόθεση είναι ότι το μεγάλο σωματικό βάρος δίνει υπεροχή δύναμης στα αγόρια έναντι πιο μικρόσωμων αγοριών και κοριτσιών τα οποία και θυματοποιούν. Αντίθετα η παχυσαρκία κάνει τα κορίτσια ευάλωτα στη θυματοποίηση ιδιαίτερα σε ένα κόσμο που εξισώνει το σωματικό βάρος με την γοητεία και επιτυχία των κοριτσιών και των γυναικών (L.J.Griffiths et al 2005¹⁷ Archives of Disease in Childhood). Άλλοι ερευνητές αναφέρουν ότι οι θύτες γενικά είναι παιδιά με μεγάλη αυτοπεποίθηση, έχουν υψηλή αναγνώριση στην κοινότητα του σχολείου και έχουν πολλούς φίλους ή παιδιά που τους ακολουθούν. Τα προβλήματα αυτά όμως προηγούνται ή έπονται της επιθετικής συμπεριφοράς; Τα ψυχολογικά προβλήματα συνήθως έπονται της κακοποίησης.

Προκειμένου για τα παιδιά θύματα η κλινική εικόνα είναι ασαφής σχετικά με το τι

¹⁵ Έρευνα με θέμα: "Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία". (2010). Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΒΕ). Νομική Βιβλιοθήκη. Χορηγός: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Μέλος της ΕΕΔΑ).

¹⁶ Kaltiala-Heieno et al. (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: school survey *319:348*. Διαθέσιμο στο: <http://www.bmj.com/content/319/7206/348>.

¹⁷ Griffiths, L.J., Wolke, D., Page, A.S., Horwood, J.P. (2005). Obesity and bullying: Different effects for boys and girls. *Archives of Disease in Childhood*, 91 (2005), pp. 121–125.

έπεται και το τι προηγείται της θυματοποίησης. Το στρες από την θυματοποίηση μπορεί κάλλιστα να οδηγήσει σε σχετικά αύξηση των οργανικών και ψυχολογικών προβλημάτων (Boivin et al.1995)¹⁸. Από την άλλη μεριά η θυματοποίηση μπορεί να κάνει τα παιδιά με οργανικά και ψυχολογικά προβλήματα όπως άγχος και κατάθλιψη να είναι πιο ευάλωτα στο να γίνουν θύματα (Hodges et al. 1997)¹⁹. Οι μελέτες οι οποίες διερευνούν αυτή τη σχέση είναι ακόμη πολύ λίγες και οι υπάρχουσες υποστηρίζουν ομόρροπα και τις δύο θέσεις. Μακροχρόνιες μελέτες υποστηρίζουν ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα κατάθλιψης και άγχους προηγούνται της ενεργούς κακοποίησης, κυρίως στα κορίτσια εφήβους. Άλλες έρευνες διαπιστώνουν ότι οι εσωτερικευμένες διαταραχές όπως η κατάθλιψη και το άγχος αφενός προηγούνται της θυματοποίησης και αφετέρου αυξάνουν την πιθανότητα να συνεχισθεί η θυματοποίηση (Hodges and Perry 1999)²⁰.

Εκτός από την αυξημένη εμφάνιση οργανικών και ψυχολογικών προβλημάτων υπάρχουν και άλλα χαρακτηριστικά τα οποία διαφοροποιούν τα φυσιολογικά παιδιά από τους θύτες. Οι θύτες γενικώς παρουσιάζουν αυξημένα ποσοστά επιθετικής, παραβατικής και βίαιης συμπεριφοράς (Farrington, 2000)²¹. Τα θύματα συνήθως εμφανίζουν λιγότερη αυτοπεποίθηση, έχουν περισσότερο άγχος και κακή σχολική επίδοση (Olweus, 1994)²². Εντούτοις όπως και στη περίπτωση των θυτών ορισμένες από τις ανωτέρω διαταραχές μπορεί να προηγούνται ή να είναι αποτέλεσμα της θυματοποίησης (Farrington 1993)²³. Μία άλλη μελέτη συνέκρινε τη ψυχική υγεία παιδιών θυμάτων με παιδιά ομάδας ελέγχου. Η μελέτη έδειξε ότι η ομάδα των θυμάτων παρουσίαζε περισσότερα εσωτερικευμένα προβλήματα και δεν ευχαριστιόταν στο σχολείο σε ηλικία 5 και 7 χρόνων. Τα κορίτσια που ήταν μόνο θύματα παρουσίαζαν περισσότερα εξωτερικευμένα προβλήματα. Σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου οι θύτες σε σχέση με τα θύματα παρουσίαζαν περισσότερα εσωτερικευμένα και εξωτερικευόμενα προβλήματα καθώς και χαμηλότερο επίπεδο

¹⁸ Boivin, M., Hymel, S., & Bukowski, W. M. (1995). The roles of social withdrawal, peer rejection, and victimization by peers in predicting loneliness and depressed mood in childhood. *Development and Psychopathology*, 7, 765–785.

¹⁹ Hodges, E. V. E., Boivin, M., Vitaro, F., & Bukowski, W.M. (1999). The power of friendship: Protection against an escalating cycle of peer victimization. *Developmental Psychology*, 35, 94 - 101.

²⁰ Hodges, E. V. E., & Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 677-685.

²¹ Farrington D. P. (2000). Psychosocial predictors of adult antisocial personality and adult convictions. **Διαθέσιμο στο:** <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/10990798%28200010%2918:5%3C605::AID-BSL406%3E3.0.CO;2-0/abstract>.

²² Olweus, D. (1994). "Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program". *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35: 1171-1190.

²³ Farrington, D. (1993). "Understanding and preventing bullying." in M. Tonry (ed.), *Crime and Justice: A Review of Research*, Vol. 17. Chicago: University of Chicago Press.

κοινωνικών συμπεριφορών σε ηλικία 5-7 χρόνων. Επίσης έπαιρναν λιγότερη ευχαρίστηση από το σχολείο σε σχέση με την ομάδα ελέγχου. Τα παιδιά που ήταν αμιγώς θύματα και τα παιδιά με μικτή συμπεριφορά θύτη/θύματος παρουσίαζαν περισσότερα προβλήματα προσαρμογής σε ηλικία 7 χρόνων.

Συμπερασματικά, η θυματοποίηση κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων του σχολείου προκαλεί προβλήματα προσαρμογής στα νεαρά παιδιά. Αυτά τα αποτελέσματα έχουν εξαιρετικά μεγάλη σημασία για τους ειδικούς της σωματικής και ψυχικής υγείας, τους εκπαιδευτικούς και τους γονείς διότι υποστηρίζουν ότι τόσο τα παιδιά που είναι θύτες όσο και τα παιδιά που είναι θύματα παρουσιάζουν ποικιλία προβλημάτων και επομένως χρειάζονται και ειδική φροντίδα. Η παρέμβαση πρέπει να είναι άμεση γιατί τα παιδιά είναι ακόμη στα χρόνια της διάπλασης τους και εάν ένα παιδί παρουσιάζει συμπεριφορές θυματοποίησης εφόσον η παρέμβαση είναι άμεση και σωστή πολλά παιδιά μπορούν να βοηθηθούν να μάθουν καλύτερους τρόπους συμπεριφοράς και αλληλεπίδρασης.

Οι λόγοι²⁴ που οδηγούν σε κακοποίηση παιδιών από παιδιά είναι:

- *Ματαιώση:* το παιδί έχει κάποια μειονεξία και αισθάνεται ματαιώση με μνησικακία γιατί το πρόβλημα του δεν έχει διαγνωσθεί και αναμένεται από αυτό να λειτουργήσει στο επίπεδο του σχολείου χωρίς να του παρέχεται ειδική φροντίδα. Μερικά από τα προβλήματα τα οποία προκαλούν ματαιώση είναι κώφωση, δυσλεξία ή γενικές μαθησιακές δυσκολίες, αυτισμός, αλλεργία, αριστεροχειρία, αδιάγνωστη μετατραυματική διαταραχή.
- Το παιδί θυματοποιείται: οι υπεύθυνοι δεν το προστατεύουν, γεγονός που προοδευτικά το οδηγεί στην εκδήλωση βίας, γιατί αυτό φαίνεται να είναι ο μόνος δρόμος για την επιβίωση στο περιβάλλον που δημιουργεί θύματα
- Έλλειψη ή κακά πρότυπα στο σπίτι και στο σχολείο με αποτέλεσμα να μην έχει μάθει τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς.
- Κακοποίηση στο σπίτι: το παιδί κακοποιείται στο σπίτι και εκφράζει το θυμό του κακοποιώντας άλλους.
- Παραμέληση από την οικογένεια: όπως και στην κακοποίηση, η συναισθηματική εξέλιξη του παιδιού και η εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων καθυστερούν.
- Μεγάλη πίεση: το παιδί έχει μπλέξει με κακές παρέες που του ασκούν μεγάλη πίεση.
- Διαταραχή διαγωγής: το παιδί παρουσιάζει διαταραχή διαγωγής, η οποία είναι

²⁴ Έρευνα με θέμα: "Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία". (2010). Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΒΕ). Νομική Βιβλιοθήκη. Χορηγός: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Μέλος της ΕΕΔΑ).

προοίμιο αντικοινωνικής συμπεριφοράς, ψυχοπαθητικής διαταραχής ή άλλες διαταραχές της προσωπικότητας.

Οι ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο

Οι ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις του εκφοβισμού και της βίας στα παιδιά είναι πολλές και σοβαρές.

Τα παιδιά που πέφτουν θύματα εκφοβισμού και βίας στο σχολείο είναι δυνατόν:

- να νιώσουν έντονο άγχος και ανασφάλεια,
- να παρουσιάσουν σχολική άρνηση,
- να κάνουν πολλές απουσίες από το σχολείο,
- να οδηγηθούν σε σχολική αποτυχία.
- να εμφανίσουν μαθησιακές δυσκολίες και ψυχοσωματικά προβλήματα, όπως πονοκεφάλους, πόνους στην κοιλιά, διαταραχές ύπνου, ενούρηση κ.ά.,
- να παρουσιάσουν φοβίες, κατάθλιψη, απόπειρες αυτοκτονίας.

Τα παιδιά-θύτες, αυτά που ασκούν τον εκφοβισμό και τη βία, βρίσκονται σε μεγάλο κίνδυνο:

- να απομακρυνθούν από το σχολείο,
- να διακόψουν τη σχολική φοίτηση,
- να εμφανίσουν τάσεις φυγής από το σπίτι,
- να εξελιχθούν, σε ποσοστό που προσεγγίζει το 50%, σε ενήλικες με αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά.

Οι συνέπειες του εκφοβισμού και της βίας στα παιδιά είναι σοβαρές και καθοριστικές για την ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη και εξέλιξη.

Γι' αυτό η συστηματική πρόληψη και η κατάλληλη αντιμετώπιση κάθε μορφής εκφοβισμού και βίας στο σχολείο είναι πολύ σημαντικές. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα παιδιά έχουν απόλυτο δικαίωμα σε ένα σχολικό περιβάλλον το οποίο να τους παρέχει ασφάλεια και προστασία.

To cyberbullying ως μορφή σχολικής βίας - Εννοιολογική προσέγγιση

Με την εξέλιξη της τεχνολογίας η σωματική ή η λεκτική ή η ψυχολογική βία μεταξύ των παιδιών κυρίως στο χώρο του σχολείου, μεταλλάσσεται σε μια νέα μορφή βίας ή απειλής το επονομαζόμενο cyber bullying²⁵. Οι ηλεκτρονικές συσκευές και κυρίως ο υπολογιστής και το κινητό τηλέφωνο είναι βοηθητικά μέσα στην επικοινωνία, στην εκπαίδευση, στη μόρφωση, στην ενημέρωση και στην ψυχαγωγία των ανηλίκων²⁶ αλλά πολλές φορές μπορεί να γίνουν επικίνδυνα εργαλεία στα χέρια τους²⁷.

Το cyber bullying ή e-bullying συμβαίνει όταν ένα παιδί ή ένας έφηβος απειλείται, βασανίζεται, παρενοχλείται, εξευτελίζεται, βρίσκεται σε αμηχανία ή γίνεται στόχος από άλλο παιδί ή έφηβο μέσω διαδικτύου, e-mails, instant messaging, text messages, chat rooms, ή μέσω κινητού τηλεφώνου²⁸. Το φαινόμενο απασχολεί τα τελευταία χρόνια τη διεθνή επιστημονική κοινότητα λόγω της συνεχούς αύξησης του αριθμού των ανηλίκων ως χρηστών των νέων τεχνολογιών καθώς και της έκθεσής τους σε διάφορες μορφές βίας του κυβερνοχώρου²⁹.

Ο όρος θεσπίστηκε από τον Καναδό Bill Belsey,³⁰ ο οποίος πρώτος όρισε το cyber bullying ως «τη σκόπιμη, επαναλαμβανόμενη και εχθρική συμπεριφορά ενός ατόμου ή μιας ομάδας με σκοπό να βλάψει τους άλλους με τη χρήση τεχνολογικών εργαλείων ενημέρωσης και επικοινωνίας». Η Willard (2004),³¹ αναφέρει ότι «το cyber bullying είναι η αποστολή βλαβερού υλικού ή η συμμετοχή σε επιθετικές δραστηριότητες με αποστολή σκληρών κειμένων μέσω internet ή άλλων ψηφιακών

²⁵ Ο όρος αποτελείται από τις λέξεις bully και cyber (το πρώτο συνθετικό του cyberspace: κυβερνοχώρος).

²⁶ Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας που έγινε στην Ελλάδα το έτος 2005, από το Παρατηρητήριο για την ΚΤΠ για τη μέτρηση των δεικτών eEurope 2005, οι νέοι ηλικίας 16-24 ετών χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για επικοινωνία (chat) 51%, για ψυχαγωγία 78% και για ηλεκτρονική μεταφορά παιχνιδιών και μουσικής 56%. Η παραγγελία και η πώληση αγαθών αποτελεί την κατηγορία που συγκεντρώνει τα μικρότερα ποσοστά. Οι ηλικίες από 24-44 είναι τα άτομα τα οποία κυρίως πραγματοποιούν ηλεκτρονικές συναλλαγές.

²⁷ Για την συμπεριφορά των ανηλίκων στο διαδίκτυο βλέπε:

Ybarra, M.L., Mitchell, K.J., Wolak, J., Finkelhor, D. (2007). Internet prevention messages: targeting the right online behaviors. *Archives Pediatrics Adolescent Medicine*, vol.161(2):pp138-45.

²⁸ Walsh, S.P., & White, K. (2006). Ring, ring, why did I make that call? Mobile phone beliefs and behaviour amongst Australian university students. *Youth Studies Australia*, vol. 25(3):pp49-57.

²⁹ Chisholm, J.F. (2006). Cyberspace violence against girls and adolescent Females. *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 1087:pp74-89.

³⁰ Ο Bill Belsey είναι ο πρόεδρος του bullying.org Canada. Είναι ο δημιουργός του www.bullying.org, του πιο δημοφιλούς και περισσότερο επισκέψιμου website σχετικά με το bullying και του www.cyberbullying.ca, του πρώτου website στον κόσμο με θέμα το cyber bullying. Έχει κερδίσει διεθνή βραβεία για το έργο του σχετικά με την ασφάλεια των παιδιών στο χώρο του διαδικτύου.

³¹ Willard, N. (2007). Cyber bullying legislation and School Policies. Where are the Boundaries of the "Schoolhouse Gate" in the Virtual Word. *Center for Safe and Responsible Use of the Internet*.

συσκευών». Οι Smith, Mahdavi, et al. (2006),³² για τις ανάγκες της έρευνας την οποία πραγματοποίησαν, ταξινόμησαν την ύπαρξη του φαινομένου μέσω των επόμενων 7 κατηγοριών: text messaging, εικόνες και Video κάμερας κινητού τηλεφώνου, κινητό τηλέφωνο, e-mails, chat-rooms, instant messages, websites. Σύμφωνα με το Center for Safe and Responsible Internet Use,³³ οι μορφές του cyber bullying είναι: τα αγενή σχόλια, η αποστολή ενοχλητικών μηνυμάτων, η δυσφήμιση, ο αποκλεισμός από on-line ομάδες καθώς και η δημιουργία φόβου στέλνοντας μηνύματα τα οποία περιέχουν απειλές.

Οι διαφορές με το παραδοσιακό bullying³⁴ είναι ότι το cyber bullying μπορεί να συμβεί όλες τις ώρες, εντός ή εκτός σχολείου ή οπουδήποτε είναι κάποιος online, το υλικό μπορεί να διανεμηθεί πολύ γρήγορα και σε ευρύ κοινό, δεν υπάρχει σωματική επαφή και διαφορά σωματικής δύναμης και μπορεί να είναι ανώνυμο. Επίσης, το cyber bullying, θεωρείται ένα σκληρό μέσο παρενόχλησης ή απειλής. Συχνά τα παιδιά λένε πράγματα στο διαδίκτυο τα οποία δεν θα μπορούσαν να τα πουν κατά πρόσωπο γιατί δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν την αντίδραση του άλλου. Το κύριο χαρακτηριστικό του cyber bullying είναι ότι παρατηρείται κυρίως στα παιδιά και στους έφηβους. Όταν ο «δράστης» είναι ενήλικος τότε αποκαλείται cyber harassment³⁵ (ηλεκτρονική παρενόχληση) ή cyber stalking (ηλεκτρονική επίθεση).

Ερευνητικά δεδομένα για bullying και cyber bullying

Ο Li (2006)³⁶ πραγματοποίησε στον Καναδά έρευνα σε δείγμα 264 μαθητών, που

³² Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., and Tippett, N. (2006). An investigation into Cyberbullies, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. Research Brief No: RBX03-06. Διαθέσιμο στο: <http://www.antibullyingalliance.org/ResearchandEvaluationTeamResearchReport.htm>

³³ <http://csriu.org/cyberbully>.

³⁴ Από τις πιο πρόσφατες έρευνες για το bullying είναι των:

-McGuinness, T.M. (2007). Dispelling the myth of bullying. *Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, vol.Oct; 45(10):pp19-22.

-Richter, M., Bowles, D., Melzer, W., Hurrelmann, K. (2007). Bullying, psychosocial health and risk behavior in adolescence. *Gesundheitswesen*, vol.Aug-Sep;69(8-9):pp475-82.

³⁵ Για την παρενόχληση μέσω διαδικτύου βλέπε:

Wolak, J., Mitchell, K.J., Finkelhor, D. (2006). Online Victimization of Youth: Five Years Later. Alexandria, VA: National Center for Missing and Exploited Children.

³⁶ Li, Q. (2006). Cyber bullying in Schools. A research of Gender Differences. *School Psychology International*. Sage Publications. Vol.27(2): 157-170.

προέρχονταν από 3 διαφορετικά Λύκεια. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι περίπου οι μισοί μαθητές ήταν θύματα bullying, ενώ 1 στα 4 παιδιά ήταν θύματα του cyber bullying. Ακόμη, το 17% των μαθητών είχαν απειλήσει οι ίδιοι άλλους χρησιμοποιώντας την τεχνολογία και πάνω από το 34% των μαθητών είχαν απειλήσει άλλους με παραδοσιακό τρόπο. Το 53,6% ανέφεραν ότι ήξεραν κάποιον ο οποίος είχε απειληθεί. Όσον αφορά το φύλο των δραστών, βρέθηκε ότι το 22% των αγοριών έναντι του 12% των κοριτσιών ήταν θύτες (cyberbullies). Δεν παρατηρήθηκε αξιοσημείωτη διαφορά μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών που ανέφεραν ότι είχαν υποστεί bullying και cyber bullying αλλά στα αγόρια άρρεσε περισσότερο να απειλούν από ότι στα κορίτσια. Σχετικά με τη συχνότητα, βρέθηκε ότι το 62% δέχτηκαν απειλές από 1 έως 3 φορές και το 37,8% πάνω από τρεις φορές. Σε επόμενη έρευνα που πραγματοποίησε ο Li (2007),³⁷ σε μια αστική πόλη του Καναδά, σε δείγμα 177 μαθητών Γυμνασίου, προέκυψε ότι το 54% ήταν θύματα του παραδοσιακού bullying και πάνω από το ¼ από αυτά, ήταν και θύματα του cyber bullying. Το 1 στα 3 παιδιά είχε ενοχλήσει άλλους με τον παραδοσιακό τρόπο και σχεδόν το 15% με ηλεκτρονικά μέσα. Περίπου το 60% των θυμάτων ήταν κορίτσια, ενώ το 52% των δραστών ήταν αγόρια, η δε πλειοψηφία των θυμάτων δεν ανέφερε αυτή την εμπειρία σε κανέναν. Σε συγκριτική διαπολιτισμική έρευνα του Li (2008)³⁸ μεταξύ δείγματος 157 Καναδών εφήβων (ηλικίας 12-15) και 202 Κινέζων (ηλικίας 11-14) τα αποτελέσματα κατέδειξαν παρόμοιους τρόπους στη συμπεριφορά τους σε σχέση με τον παραδοσιακό εκφοβισμό αλλά μερικές διαφορές στη συμπεριφορά τους σε σχέση με το cyber bullying. Το υψηλό ποσοστό των εφήβων που εμπλέκονται στο cyber bullying και στις δύο χώρες σημαίνει ότι εξελίσσεται σε ένα σοβαρό παγκόσμιο πρόβλημα, σύμφωνα με τον ερευνητή. Επίσης ο Li (2008)³⁹ πραγματοποίησε έρευνα για την αντίληψη των δασκάλων (σε δείγμα 154) στο πρόβλημα του cyber bullying. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι αν και το επίπεδο ανησυχίας είναι υψηλό και η πλειοψηφία (65%) αντιλαμβάνεται ότι τα παιδιά επηρεάζονται, εν τούτοις ένας στους 3 πιστεύουν ότι είναι πρόβλημα του σχολείου τους και οι ίδιοι δεν ξέρουν πώς να το αντιμετωπίσουν.

Οι Kowalski & Limber (2007)⁴⁰, μελέτησαν την εμπειρία δείγματος 3.767

³⁷ Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*. Vol. 23(4): 1777-1791.

³⁸ Li, Q. (2008). A cross-cultural comparison of adolescents' experience related to cyberbullying. *Educational Research*. Vol.50(3): 223-234.

³⁹ Li, Q. (2008). Cyberbullying in schools: An examination of preservice teachers' perception. *Canadian Journal of Learning and Technology*. Vol.34(2): 75-90.

⁴⁰ Kowalski, R., Limber, S. (2007). Electronic Bullying Among Middle School Students. *Journal of Adolescents Health*. Vol.41: S22-S30.

μαθητών Γυμνασίου, στις Η.Π.Α., ως προς το ρόλο τους τόσο ως θύματα όσο και ως θύτες. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, το 11% είχε απειληθεί ηλεκτρονικά έστω μία φορά τους τελευταίους 2 μήνες μέσω instant messaging (70%), chat-rooms (23%), email (26%) και websites (24%). Το 4% ήταν θύτες και το 6% ήταν και θύτες και θύματα. Το 50% των θυμάτων δεν ήξεραν την ταυτότητα του θύτη. Τα πορίσματα της προαναφερθείσας έρευνας τέθηκαν από τους ερευνητές Agaston et al. (2007)⁴¹, υπόψη 150 μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου, για να ερευνηθεί η άποψή τους απέναντι στο πρόβλημα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι μαθητές πίστευαν ότι, τα περισσότερα περιστατικά συνέβαιναν εκτός του σχολείου, σπάνια θα ενημέρωναν έναν ενήλικο και δεν θεωρούσαν το σχολείο ως ένα χώρο που θα μπορούσε να τους προσφέρει βοήθεια. Τα κορίτσια θεωρούσαν το cyber bullying ως σοβαρό πρόβλημα περισσότερο από ότι τα αγόρια.

Σε διαδικτυακή έρευνα των Hinduja and Patchin (2005)⁴² σε 1500 εφήβους, διαπιστώθηκε ότι το 34,4% ήταν θύμα, το 12,6 είχε υποστεί φυσική βία, το 5% φοβήθηκε για την ασφάλειά του. Το 55,5% συνέβαινε στα chatrooms, το 48,9% μέσω computer text messages και το 28% μέσω email. Όσον αφορά τα συναισθήματα, το 34% αισθάνθηκε ματαιώση, το 30% θυμό, το 22% λύπη και το 35% δεν ενοχλήθηκε. Το 40% δεν το είπε σε κανέναν, το 14,3% το είπε στους γονείς, σε καθηγητές ή σε άλλον ενήλικο. Με το ίδιο δείγμα οι Hinduja and Patchin (2005) ερεύνησαν την εμπλοκή των εφήβων ως θύτες και διαπίστωσαν ότι το 16,7% παραδέχτηκε ότι είχε διαπράξει εκφοβισμό. 50% είπαν ότι το βρίσκουν διασκεδαστικό, το ¼ ότι αυτή η εμπειρία διδάσκει τα θύματα, το 13% ότι τα θύματα γίνονται δυνατότερα, το 40% ότι δεν είναι τόσο κακό όσο η παραδοσιακός εκφοβισμός και το 22,6% άσκησε εκφοβισμό εκτός διαδικτύου τους προηγούμενους 6 μήνες. Από τα αποτελέσματα επόμενης online έρευνας των Patchin & Hinduja (2006)⁴³, σε 571 χρήστες (384 ανήλικοι) του διαδικτύου στις Η.Π.Α., διαπιστώθηκε ότι ποσοστό 74% του δείγματος θεωρεί γεγονός το ηλεκτρονικό bullying, ποσοστό 30% ανέφερε ότι έχει υπάρξει θύμα, ενώ το 60% δήλωσε ότι επηρεάστηκε η συμπεριφορά του στο σχολείο, στο σπίτι καθώς και οι σχέσεις του με τους φίλους. Σε μεταγενέστερη διαδικτυακή έρευνα των Hinduja & Patchin (2008) σε 1378 εφήβους διαπιστώθηκε ότι η ικανότητα στη χρήση του υπολογιστή και ο χρόνος κατανάλωσης στο διαδίκτυο σχετίζονται θετικά με το cyber bullying και από άποψη

⁴¹ Agaston, P., Kowalski, R., Limber, S. (2007). Students Perspectives on Cyber Bullying. *Journal of Adolescent Health*. Vol.41: S59-S60.

⁴² Hinduja, S. and Patchin, W. J. (2005). Research summary: Cyberbullying victimization. Preliminary findings from an online survey of Internet-using adolescents. (<http://www.cyberbullying.us>).

⁴³ Patchin, J. & Hinduja, S. (2006). *Bullies move beyond the schoolyard. A Preliminary Look at Cyberbullying*. Youth Violence and Juvenile Justice. Vol.4(2): 148-169.

θύματος και από άποψη θύτη. Επίσης η εμπειρία συνδέεται με τα παιδιά που ανέφεραν προβλήματα στο σχολείο (συμπεριλαμβανομένου και του παραδοσιακού εκφοβισμού), επιθετική συμπεριφορά και χρήση ουσιών. Στην πιο πρόσφατη έρευνα οι Hinduja & Patchin (2009)⁴⁴ σε 2000 μαθητές σε σχολείο των Η.Π.Α., διαπίστωσαν ότι το 9,4% υπήρξε θύμα τις προηγούμενες 30 μέρες και το 17,3% (lifetime), το 8% ήταν θύτης (τις προηγούμενες 30 μέρες) και το 17,6% (lifetime), το 4,9% και θύμα και θύτης (τις προηγούμενες 30 μέρες) και το 12% (lifetime). Το 54,1% το είπε σε φίλους, το 41,1% σε γονείς και το 29,7% στους δασκάλους.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, που πραγματοποιήθηκε από την msn cyber bullying report⁴⁵, το 1 στα 10 παιδιά στη Βρετανία είχε την εμπειρία του cyber bullying και το 13% ανέφερε ότι ως βίωμα είναι χειρότερο και από τη φυσική βία. Η ίδια έρευνα, επίσης, κατέδειξε ότι το 48% των γονέων δεν ήταν ενημερωμένοι, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό των παιδιών (74%) δεν ζήτησε από κανέναν βοήθεια.

Οι Smith, Mahdavi et al. (2006)⁴⁶ μελέτησαν δείγμα 92 μαθητών, ηλικίας 11-16 ετών, που προέρχονταν από 14 διαφορετικά σχολεία του Λονδίνου. Από τα αποτελέσματα διαπιστώθηκε ότι το 22% των μαθητών ήταν θύματα του cyber bullying μέσω κινητού τηλεφώνου, text messaging, email και chat-room, τουλάχιστον μία φορά και το γεγονός συνέβαινε πιο συχνά εκτός σχολείου, ενώ τα κορίτσια ήταν συχνότερα θύματα από ότι τα αγόρια.

Η τηλεφωνική έρευνα σε 935 παιδιά ηλικίας 12-17 ετών, που πραγματοποιήθηκε το 2006 από την Pew Internet & American Life Project (2007)⁴⁷, έδειξε ότι το 32% των νέων που χρησιμοποιούν διαδίκτυο έγινε στόχος του cyber bullying. Τα κορίτσια-θύματα ήταν περισσότερο πρόθυμα να αναφέρουν την εμπειρία τους σε αντίθεση με τα αγόρια. Μια δεύτερη ανάλυση στο παραπάνω δείγμα έκανε ο Mesch (2009)⁴⁸ και βρήκε ότι ο κίνδυνος εμπλοκής σε εκφοβισμό είναι μεγαλύτερος για τους εφήβους που μπαίνουν σε site κοινωνικής δικτύωσης και chat rooms και όχι αυτοί που παίζουν online παιχνίδια. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχει ανάγκη για περισσότερη γονική συμμετοχή στη μείωση των κινδύνων που προκύπτουν από τη χρήση του διαδικτύου.

⁴⁴ Hinduja, S. & Patchin, J. (2009). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. Sage Publications (Corwin Press).

⁴⁵ <http://www.msn.co.uk/customercare/protect/cyberbullying/default.asp?MSPSA=1>

⁴⁶ Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M. and Tippett, N. (2006), όπ.π.

⁴⁷ Pew Internet & American Life Project, June 27, 2007.

⁴⁸ Mesch, GS. (2009). Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *Cyberpsychology Behavior*. Vol.12(4):387-393.

Τα αποτελέσματα της online έρευνας (και συνεντεύξεις) του National Crime Prevention Council (NCPC)⁴⁹ σε 824 σχολεία με μαθητές ηλικίας 13-17 ετών στις Η.Π.Α., έδειξαν ότι το 43% κυρίως ηλικίας 15-16 ετών είχε την εμπειρία με υπεροχή των κοριτσιών και όσον αφορά τα αισθήματα το 56% ένοιωσε θυμό, το 32% πληγωμένο, το 34% αμηχανία και το 11% φόβο.

Σύμφωνα με διαδικτυακή έρευνα των Graig et al. (2007)⁵⁰ στον Καναδά, το 16% των αγοριών και το 22% των κοριτσιών υπήρξαν θύματα.

Η έρευνα των Cassidy et al. (2009)⁵¹ σε 365 μαθητές (9 σχολείων), ηλικίας 11-15 ετών, στο British Columbia του Καναδά, (ερωτηματολόγιο με 192 κλειστές ερωτήσεις και 10 ανοιχτές) έδειξε ότι 35% ήταν περιστασιακά θύματα του cyber bullying, το 3-7% συχνά, το ¼ (12-14) ετών ήταν οι ίδιοι θύτες και το 64% πίστευε ότι αρχίζει από το σχολείο. Το 74% το είπε σε φίλους, το 57% στους γονείς, το ¼ σε κανέναν και το 9% ένοιωσε φόβο.

Σύμφωνα με την έρευνα των Dehue et al. (2008)⁵² σε 1211 εφήβους και τους γονείς τους στην Ολλανδία, το 16% των νέων ήταν θύτες μέσω διαδικτύου και text messages, ενώ το 23% ήταν θύματα. Η αντίδραση των θυμάτων είναι να το αγνοούν ή να επιτίθενται και αυτοί. Τα πιο συχνά είδη είναι το name calling και το gossiping. Η πλειοψηφία των γονέων βάζει κανόνες για τη χρήση του διαδικτύου από τα παιδιά, αλλά δεν είναι πραγματικά συνειδητοποιημένοι για τις παρενοχλήσεις που υφίστανται αυτά. Επίσης υποτιμούν την συμπεριφορά των παιδιών θυμάτων και έχουν ανεπαρκή αίσθηση ότι τα παιδιά τους είναι θύματα.

Η έρευνα των Slonje & Smith (2008)⁵³ σε 360 εφήβους ηλικίας 12-20 ετών στη Σουηδία, εστίασε σε τέσσερις κατηγορίες του φαινομένου (text message, email, pone call, picture-video clip) και εξέτασε τη σχέση ηλικίας και φύλου, τον αντίκτυπο, αν το αναφέρουν σε άλλους και τη στάση των ενηλίκων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα το 10% των μαθητών ήταν θύματα της παραδοσιακής βίας, ενώ το 5,3% ήταν θύμα του cyber bullying μέσα στο σχολείο, ενώ το 11,7% απάντησε ότι υπήρξε θύμα σε μία από τις 4 κατηγορίες. Περισσότερο συμβαίνει εκτός σχολείου και κυρίως μέσω email, όπου παρατηρήθηκαν και διαφορές μεταξύ φύλου (τα

⁴⁹ Teens and Cyberbullying (2007). Όσοι συμμετείχαν ήταν μέλη του Haris Panel Online (HPOL).

⁵⁰ Graig, W., Pepler, D., Blais, J. (2007). Responding to Bullying. What Works? *School Psychology International*. Sage Publication. Vol.28(4): 465-477.

⁵¹ Cassidy, W., Jackson, M., Brown, K. (2009). Sticks and Stones Can Break My Bones, But How Can Pixels Hurt Me? Students' Experiences with Cyber- Bullying. *School Psychology International*. Sage Publication. Vol.30(4): 383-402.

⁵² Dehue, F., Bolman, C., Vollink, T. (2008). Cyberbullying: youngsters' experiences and parental perception. *Cyberpsychol Behavior*. Vol.11(2): 217-223.

⁵³ Slonje, R., Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*. Vol.9(2): 147-154.

θύματα ήταν περισσότερο τα κορίτσια) αλλά τα αγόρια είναι αυτά που εμπλέκονται περισσότερο στο cyber bullying. Ο αρνητικός αντίκτυπος ήταν κυρίως για την κατηγορία picture-video clip. Τα θύματα μιλούν για την εμπειρία τους με τους φίλους τους ή με κανέναν, και οι ενήλικες δεν ανησυχούν για το φαινόμενο γιατί δεν γνωρίζουν τις πραγματικές διαστάσεις.

Έρευνα των Aricak et al. (2008)⁵⁴ σε 269 (secondary) σχολεία στην Τουρκία για την εμπλοκή των μαθητών στο cyber bullying, έδειξε ότι το 35,7% των μαθητών είχε εμπλοκή, το 23,8% των μαθητών είχε επιδείξει συμπεριφορά θύτη και θύμα και μόνο το 5,9% ήταν θύμα. Τα αγόρια ήταν περισσότερο εμπλεκόμενα από τα κορίτσια και το 25% το ανέφερε στους συμμαθητές και στους γονείς, ενώ το 30,6% μπλόκαρε τον εκφοβιστή. Η έρευνα των Çigdem Topçu et al. (2008)⁵⁵ στην Τουρκία σε 183 (14-15 ετών) μαθητές ενός ιδιωτικού και ενός δημοσίου σχολείου, έδειξε ότι η συχνή χρήση του διαδικτύου και των ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας σχετίζεται με τη θυματοποίηση από το cyber bullying για τους μαθητές των δημοσίων σχολείων όχι όμως και των ιδιωτικών. Ενώ τα θύματα των ιδιωτικών σχολείων ανέφεραν ότι δεν τους απασχόλησε η εμπειρία του cyber bullying γιατί το θεώρησαν ως ένα αστείο, τα θύματα των δημοσίων σχολείων ανέφεραν ότι ένοιωσαν φόβο. Και οι δύο κατηγορίες παιδιών επέλεξαν τους φίλους για να ζητήσουν βοήθεια.

Στην Ισπανία έρευνα των Ortega et al. (2008)⁵⁶ σε 830 εφήβους ηλικίας 12-18 ετών, έδειξε ότι το πρόβλημα δεν είναι τόσο σημαντικό για τη χώρα σε σύγκριση με άλλες χώρες. Ένας στους 4 αντιμετώπισε το πρόβλημα αλλά μόνο το 4% ενεπλάκη στις πιο σκληρές μορφές.

Οι Riebel et al. (2009)⁵⁷ σε online έρευνα στη Γερμανία (η πρώτη που διεξάγεται στη Γερμανία) σε 1987 άτομα ηλικίας 9-18 ετών, διερεύνησαν τη σχέση του cyber bullying με το παραδοσιακό bullying, πως αισθάνονται τα άτομα και σε ποιόν το αναφέρουν. Αν και τα ποσοστά είναι της τάξης του 5,4% (τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα), το 14,1% ανέφερε περιστατικά παρενόχλησης, δυσφήμισης, ή

⁵⁴ Aricak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglou, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Ylimaz, N., Mwmmmedov, C. (2008). Ceberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology Behavior*. Vol.11(3): 253-261.

⁵⁵ Çigdem Topçu, Özgür Erdur-Baker, and Yesim Çapa-Aydin. (2008). Examination of Cyberbullying Experiences among Turkish Students from Different School Types. *Cyberpsychology & Behavior*. Vol.11(6): 643-648.

⁵⁶ Ortega, P., Calmaestra, J., Merchan, J. M. (2008). Cyberbullying. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*. Vol.8(2): 183-192.

⁵⁷ Riebel, J., Jäger, S. R., & Fischer, C. U. (2009). Cyberbullying in Germany – an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*. Vol.51(3): 298-314.

αποκλεισμού (όχι συχνά). Το 80% των θυμάτων του cyber bullying ήταν και θύματα του παραδοσιακού bullying. Η αντίδραση των θυμάτων είναι παρόμοια με αυτή του παραδοσιακού (θυμός, λύπη, ματαιώση).

Ελληνικά ερευνητικά δεδομένα

Αν και στην Ελλάδα το πρόβλημα της σχολικής βίας⁵⁸ δεν είναι τόσο οξύ και εκτεταμένο όσο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, πρέπει να δοθεί προσοχή τόσο στην

⁵⁸ Τον Μάρτιο του 2009 σημειώθηκε στην Ελλάδα σε χώρο σχολικής μονάδας (ΟΑΕΔ) το πρώτο βίαιο περιστατικό με τη χρήση όπλου και με θύματα, μεταξύ συμμαθητών. Ένα ανησυχητικό φαινόμενο πιο συχνό σε χώρες , όπως Η ΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, κ.λ.π.

αποτύπωσή του, στην αντιμετώπισή του όσο και στην πρόληψη του.

Οι μελέτες που έχουμε στην Ελλάδα για τη σχολική βία αναφέρονται κυρίως στη βία μεταξύ μαθητών και σε αυτή μεταξύ μαθητών και εξωσχολικών παραγόντων. Έρευνες για περιστατικά βίας μεταξύ εκπαιδευτικών, από εκπαιδευτικούς προς μαθητές και το αντίστροφο καθώς και από εξωσχολικούς παράγοντες προς μαθητές και το αντίστροφο, δεν έχουν επίσημα καταγραφεί. Υπάρχει δηλαδή ένας σκοτεινός αριθμός βίαιων περιστατικών που παραμένει ανεξιχνίαστος, δεν ορίζεται ως βία και σιωπηρά αξιολογείται ως πολιτισμική ή ως ιδιόμορφη προσωπική συμπεριφορά, ή σχολική τιμωρία. Συχνά περιστατικά βίας μένουν ανέγγιχτα γιατί στιγματίζουν ιδιαίτερα τους θύτες ή και τα θύματα και εκθέτουν το κύρος του σχολείου. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η σιωπή εγκλωβίζει τη βία στη μνήμη αυτών που την έζησαν, με άγνωστες συνέπειες.

Η σχολική βία στην Ελλάδα, αν και δεν έχει πάρει τις διαστάσεις που παρατηρούνται σε άλλες χώρες της Ευρώπης και στην Αμερική, όπου έχουν συμβεί και εγκληματικές ενέργειες, δεν παύει να εγείρει ανησυχία.

Μεταξύ 1992 και 2000 διεξήχθησαν αρκετές έρευνες στην Ελλάδα που τα αποτελέσματα τους έδωσαν περιγραφικά στοιχεία για τη σχολική βία ανάμεσα στους μαθητές και γενικά την επιθετική συμπεριφορά των μαθητών στη χώρα. Τα στοιχεία αναφέρονται σε λεκτική κακοποίηση, ξυλοδαρμούς, απειλές και σε βανδαλιστικές ενέργειες. Πολλά από τα αποτελέσματα των ελληνικών ερευνών παρουσιάζουν παρόμοια ευρήματα με μελέτες που έχουν διεξαχθεί σε άλλες χώρες, σχετικά με τις μορφές σχολικής βίας άλλων χωρών, τα χαρακτηριστικά των θυμάτων, των θυτών, των σχολικών μονάδων και των περιοχών που παρουσιάζονται τέτοια φαινόμενα (Αρτινοπούλου, 2001)⁵⁹.

Στην Ελλάδα τα δεδομένα διαφόρων ερευνών⁶⁰ δείχνουν ότι:

- Το 10-15% των μαθητών πέφτουν θύματα διαφόρων μορφών εκφοβισμού και βίας στο σχολείο.
- Οι μαθητές που εκφοβίζονται και ασκούν βία, δηλαδή οι θύτες, υπολογίζεται ότι ξεπερνούν το 5% του συνόλου των μαθητών.
- Έχει παρατηρηθεί ότι τα αγόρια εμπλέκονται περισσότερο σε περιστατικά

⁵⁹ Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη*. Εκδόσεις Μεταίχμιο.

⁶⁰ <http://pelop.pde.sch.gr/via/e/drastiriotitesta3i.pdf> «Δραστηριότητες στην τάξη για την πρόληψη του εκφοβισμού και της βίας μεταξύ των μαθητών. Εγχειρίδιο εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης». Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας Παιδιού και Εφήβου. www.ersypr.gr. Ανακτήθηκε στις 30-5-2014.

σωματικής βίας σε σύγκριση με τα κορίτσια, τα οποία φαίνεται να εμπλέκονται πιο συχνά σε περιστατικά λεκτικής βίας.

- Τα αγόρια σε σύγκριση με τα κορίτσια εμπλέκονται πιο συχνά σε περιστατικά βίας, σε αναλογία 3 προς 1.
- Τα περιστατικά εκφοβισμού και βίας στο σχολείο εκδηλώνονται με μεγαλύτερη συχνότητα στο δημοτικό και στο γυμνάσιο και μειώνονται στο λύκειο.
- Οι μισοί από τους μαθητές-θύματα εκφοβισμού και βίας δεν αναφέρουν πουθενά το γεγονός, ενώ οι υπόλοιποι μισοί συνήθως το αναφέρουν σε φίλους τους και λιγότερο στους εκπαιδευτικούς ή στους γονείς τους.

Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας με θέμα «*Παιδική και Νεανική Βία μέσα από τα Μάτια των Γονέων*» (2011)⁶¹ παρατηρείται παγιοποίηση και ελαφρά επιδείνωση των κρουσμάτων βίας. Η έκθεση στο διαδίκτυο κάνει τα παιδιά ευάλωτα σε απειλές και χρήση βίας μέσω υπολογιστή ή κινητού. Η λοιπή κοινωνικοποίηση των παιδιών εντός και εκτός σχολείου κάνει ευάλωτα τα παιδιά και σε λοιπές μορφές εκδήλωσης βίας. Οι γονείς εξακολουθούν να αντιλαμβάνονται τις περισσότερες ορατές από αυτές (π.χ. κλοπές, φθορές πραγμάτων και αντικειμένων) ενώ δεν γνωρίζουν τις λανθάνουσες ή περισσότερο προσωπικές μορφές βίας (μέσω διαδικτύου, τα σεξουαλικά υπονοούμενα κλπ.). Το σχολείο είναι ο κύριος τόπος εμπειριών βίας αυξητικά, με ποσοστό 58% αλλά το υψηλό ποσοστό ΔΞ/ΔΑ υποκρύπτει άγνοια φόβο ή και άλλους λόγους. Το ΔΞ/ΔΑ εκτοξεύεται από το 12% το 2008 στο 19% το 2011. Ένα στα πέντε παιδιά έχει ζητήσει να αλλάξει σχολείο κυρίως για διαμάχες με συμμαθητές και εκπαιδευτικούς (55%) ενώ τέσσερα στα πέντε παιδιά βιώνει καταστάσεις άγχους.

Στην Ελλάδα η πρώτη έρευνα για το cyber bullying που πραγματοποιήθηκε ήταν στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Δράσης SAFE NET HOME (2005)⁶², σε δείγμα 450 μαθητών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι σχεδόν το 54% των μαθητών ήταν θύματα εκφοβισμού και πάνω από το ¼ αυτών είχαν δεχθεί ουσιαστική ενόχληση-εκβιασμό ή εκφοβισμό. Περισσότεροι από τους μισούς γνώριζαν κάποιο συμμαθητή ή συμμαθήτρια που είχε αντιμετωπίσει παρόμοιο πρόβλημα και πάνω από το 40% των θυμάτων δεν γνώριζαν ή δεν είχαν καμία ιδέα για το ποιος ευθυνόταν γι αυτή την πράξη. Επίσης, έρευνα διενεργήθηκε υπό την αιγίδα της Επιτροπής Κοινωνικής

⁶¹ Η έρευνα διενεργήθηκε με τη μέθοδο των τηλεφωνικών συνεντεύξεων κατά το χρονικό διάστημα 18/5 έως 6/6/2011, στην Αττική με αντιπροσωπευτικό δείγμα 1.006 γονέων με παιδιά ηλικίας 10-17 ετών, μέσα από 12.319 επικοινωνίες τυχαίας δειγματοληψίας και στην Περιφέρεια με δείγμα 400 ατόμων. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από την εταιρία Pulse RC, με την επιστημονική συνεργασία του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Ε.Κ.Κ.Ε.).

⁶² <http://www.ekato.org>

Πολιτικής και υπό την εποπτεία του μέλους της Διοικούσας Επιτροπής Ευρωπαϊκού Προγράμματος E-COST για το cyberbullying⁶³, σε πρωτοετείς φοιτητές του Α.Π.Θ. έδειξε ότι, το ποσοστό των φοιτητών που δέχτηκαν κάποια μορφή cyberbullying ανέρχεται έως και το 44%, το ποσοστό των θυτών "αγγίζει" το 16% και το ποσοστό των φοιτητών που είδαν συμφοιτητές τους να δέχονται κάποια μορφή cyberbullying ανέρχεται στο 54%. Σε έρευνα της Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης «Νέοι Ευρωπαίοι Οργανωμένοι Ικανοί» (N.E.O.I.)⁶⁴ σε μαθητές της Θεσσαλονίκης (2009), το 16% των αγοριών και το 22% των κοριτσιών έχουν πέσει θύματα, ενώ το 10% των αγοριών παραδέχεται ότι έχει εκφοβίσει κάποιον συμμαθητή τους, φίλο ή γνωστό. Το 32% των περιπτώσεων έγινε με δημοσίευση φωτογραφιών και το 11% με φραστικό τρόπο.

Σε έρευνα της Κουτσούμπα (2010)⁶⁵ σε δείγμα 528 μαθητών Γυμνασίων και Λυκείων της Αττικής διαπιστώθηκε ότι στις ερωτήσεις που συνιστούν ηλεκτρονικό εκφοβισμό τα ποσοστά ανάλογα με την κατηγορία κυμαίνονται από 17,1% ανέβασμα φωτογραφιών χωρίς έγκριση, 14% σεξουαλική παρενόχληση 12,8% διάδοση κακής φήμης, 8,8% αποστολή απειλητικών μηνυμάτων, έως 6,8% εκβιασμός. Όσον αφορά τα συναισθήματα υπερτερεί ο θυμός με 62,4%, ακολουθεί το αίσθημα της ντροπής 23%, έπεται το αίσθημα «να κλειστώ στον εαυτό μου» με 18,5% και με το μικρότερο ποσοστό ο εξευτελισμός 15,3%. Διαπιστώνουμε ότι στην έκφραση των συναισθημάτων υπερτερούν τα κορίτσια εκτός της απάντησης «να κλειστώ στον εαυτό μου» στην οποία υπερτερούν τα αγόρια. Τα συμπεράσματα της έρευνας είναι χαμηλότερα από αυτά των αντίστοιχων ερευνών για το Cyber bullying ενώ συγκλίνουν κατά προσέγγιση με την έρευνα των Graig et al. (2007) σύμφωνα με την οποία το 16% των αγοριών και το 22% των κοριτσιών υπήρξαν θύματα cyberbullying, του Aricak et al. σύμφωνα με την οποία ποσοστό 5,9% ήταν θύματα και των Slonje & Smith (2008) με ποσοστό 11,7%.

Επίσης σύμφωνα με Κουτσούμπα (2010) την αρνητική εμπειρία που βίωσαν στο διαδίκτυο, το 50% την ανέφερε κυρίως σε φίλους και από τους γονείς κυρίως στη μητέρα και ως τελευταία επιλογή σε καθηγητή του σχολείου. Αυτοί που δεν την ανέφεραν το έκαναν γιατί το χειρίστηκαν μόνοι τους, δεν ήθελαν να δώσουν στο

⁶³Γκουντσίδου, Β. Ανακοίνωση στο 39ο Παιδιατρικό Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 2009.

⁶⁴Η Μ.Κ.Ο. «N.E.O.I.» αναλαμβάνει ποικίλες δράσεις και πρωτοβουλίες στους τομείς της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, του αθλητισμού, των νέων τεχνολογιών, του περιβάλλοντος, του εθελοντισμού κ.α. Οι δράσεις και οι πρωτοβουλίες αυτές εκφράζονται και πραγματοποιούνται με την εκπόνηση ερευνών και μελετών, τη διοργάνωση πολύμορφων εκδηλώσεων, όπως ημερίδες και συνέδρια, την έκδοση έντυπου υλικού, τη διοργάνωση συμβολικών ακτιβιστικών ενεργειών, τη συμμετοχή σε εθνικές, ευρωπαϊκές και διεθνείς ενώσεις, σε όργανα συμμετοχικών διαδικασιών και σε διαδικασίες δημοσίου διαλόγου.

⁶⁵ Κουτσούμπα Κ., (2010). Η διακίνηση παράνομου υλικού στο internet και διερεύνηση των στάσεων των ανηλίκων. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο

περιστατικό περισσότερη σημασία ή γιατί δεν το θεώρησαν πρόβλημα. Για τους κινδύνους του διαδικτύου συζητούν πρωτίστως με τους φίλους τους, με τους γονείς και τα αδέρφια τους, με τους καθηγητές και ένα σημαντικό ποσοστό με κανέναν.

Αντιμετώπιση του φαινομένου

Το θέμα της σχολικής βίας και ειδικότερα του εκφοβισμού έχει απασχολήσει συστηματικά τους ειδικούς επιστήμονες επί σειρά ετών σε διεθνές επίπεδο. Σε όλες τις προηγμένες χώρες έχουν ληφθεί συγκεκριμένα μέτρα για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της βίας στο σχολείο.

Σε κράτη όπως η Ολλανδία, η Σουηδία και η Γερμανία, κάθε σχολική μονάδα διαθέτει συνήθως ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα για τον έλεγχο της σχολικής βίας. Οι μαθητές/τριες συμμετέχουν ενεργητικά στο πρόγραμμα αυτό και σε ορισμένες

περιπτώσεις τους δίνονται αυξημένες ευθύνες. Το θέμα της σχολικής βίας αντιμετωπίζεται σφαιρικά. Η Σουηδία, για παράδειγμα, εντάσσει το πρόγραμμα πρόληψης της σχολικής βίας στα θέματα ασφάλειας, οδικής συμπεριφοράς, συμπεριφοράς σε σχέση με τα ατυχήματα, στην πρόληψη του αλκοόλ και στα δικαιώματα του παιδιού. Είναι ένα πρόγραμμα που αφορά το σύστημα του σχολείου στο σύνολό του και της κοινωνίας γενικότερα, «τους μαθητές, τους δασκάλους, τους διευθυντές σχολείων, τους γονείς, τους πολιτικούς από την τοπική κοινωνία, το προσωπικό της υγείας, τους επαγγελματίες της ψυχικής υγείας, τους κοινωνικούς λειτουργούς, τους σχολικούς ψυχολόγους κ.ά.» (Αρτινοπούλου, 2001). Σημαντικό ρόλο, ακόμη, παίζει η ευαισθητοποίηση και η συνεργασία των γονέων με τη σχολική κοινότητα. Η συνεργασία αυτή είναι πολύτιμη για την εφαρμογή των σχολικών προγραμμάτων και την ισορροπημένη λειτουργία των σχολικών μονάδων. Επιπλέον, είναι απαραίτητη η συνεργασία και η υποστήριξη του έμφυχου δυναμικού της σχολικής μονάδας από ειδικούς επιστήμονες, όπως είναι οι σχολικοί ψυχολόγοι και οι κοινωνικοί λειτουργοί. Με αυτό τον τρόπο το σχολείο λειτουργεί και δρα ως σύνολο, ευαισθητοποιούνται όλες οι εμπλεκόμενες πλευρές και δημιουργείται το κατάλληλο κλίμα αλληλοϋποστήριξης και συνεργασίας.

Επίσης οφείλουμε να τονίσουμε πάλι ότι ο έλεγχος και η καταστολή της βίας στη σχολική κοινότητα χωρίς τα απαραίτητα συνοδευτικά μέτρα πολιτικής που θα αντιμετωπίζουν το πρόβλημα που υπάρχει στην ευρύτερη κοινωνία δεν είναι μόνο ένα απλό ημίμετρο, αλλά οδηγούν στη συντήρηση και τη διαιώνιση της βίας. Πριν ή παράλληλα με το σχεδιασμό πολιτικών για τον έλεγχο της σχολικής βίας χρειάζεται να σχεδιαστούν και να λειτουργήσουν μέτρα και πολιτικές για την πρόληψη της βίας στην κοινωνία. Άλλωστε η σχολική βία δεν περιορίζεται στη στάση και τη συμπεριφορά που εκδηλώνεται μεταξύ των μαθητών/-τριών. Η βία στο σχολείο και στην κοινωνία εκφράζεται κυρίως από ανθρώπους που διαχειρίζονται την εξουσία.

Τρόποι πρόληψης και αντιμετώπισης της ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού

Στο πλαίσιο της πρόληψης έχουν εφαρμόζονται προγράμματα και δράσεις κατά του εκφοβισμού και της ενδοσχολικής βίας. Η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων αυτών οφείλεται κυρίως στην υιοθέτηση της κοινωνικής προσέγγισης, μιας ολιστικής προσέγγισης, που στοχεύει στην αλλαγή του κλίματος του σχολείου, ώστε να μην αναπαράγει τη βία. Στο πλαίσιο της ολιστικής προσέγγισης οι παρεμβάσεις αφορούν όλους: το σχολείο, την τάξη, τον εκπαιδευτικό, τους μαθητές, τους γονείς τους και ολόκληρη την κοινωνία.

Στο πλαίσιο του διακρατικού Ευρωπαϊκού Προγράμματος ΔΑΦΝΗ ΙΙ «Πρόγραμμα Αξιολόγησης Αναγκών και Ευαισθητοποίησης για τον Εκφοβισμό και τη Βία στο σχολείο», μαθητές των δημοτικών σχολείων συμμετείχαν σε ειδικές ψυχοεκπαιδευτικές δραστηριότητες. Στόχοι ήταν η ευαισθητοποίηση και η ενδυνάμωση των μαθητών στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο. Μετά το τέλος της παρέμβασης αυτής παρατηρήθηκε:

- αύξηση του ποσοστού των μαθητών (από 5,5% πριν από την παρέμβαση σε 15,79% μετά την παρέμβαση) που καταφεύγουν στο διευθυντή του σχολείου όταν πέσουν θύματα εκφοβισμού και βίας,
- μείωση του ποσοστού των μαθητών που δε μιλούν ποτέ σε κανέναν όταν εκφοβιστούν (από 28% πριν από την παρέμβαση σε 5,26% μετά την παρέμβαση),
- μείωση του ποσοστού των μαθητών που δε μιλούν σε κανέναν όταν ασκήσουν εκφοβισμό και βία σε άλλο μαθητή (από 52% πριν από την παρέμβαση σε 18% έπειτα), καθώς οι μαθητές-θύτες μετά την παρέμβαση άρχισαν να μιλούν περισσότερο στους συνομηλικούς τους γι' αυτό που έκαναν (αύξηση από 23,8% πριν από την παρέμβαση σε 72,8% μετά την παρέμβαση) ή στους γονείς τους (αύξηση από 19,05% πριν από την παρέμβαση σε 45,5% μετά την παρέμβαση) ή στα αδέρφια τους (αύξηση από 10% πριν από την παρέμβαση σε 36% μετά την παρέμβαση).

Ο ρόλος του σχολείου – Καλές πρακτικές

Για την αποτελεσματική πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και της επιθετικότητας είναι απαραίτητο να διασφαλισθούν οι συνθήκες γενικότερης λειτουργικότητας και ευνομίας στη σχολική κοινότητα, καθώς και να αναπτυχθεί κλίμα συνεργασίας, συμμετοχής και αλληλοσεβασμού ανάμεσα στα μέλη της, διασφαλίζοντας τα δικαιώματα των ανήλικων μελών της. Ο Συνήγορος του Παιδιού⁶⁶ κατά τη διάρκεια

⁶⁶ <http://www.0-18.gr/>

των επισκέψεων του στα σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της χώρας μας διαπίστωσε την έντονη ανησυχία της εκπαιδευτικής κοινότητας και των μαθητών σχετικά με την εξάπλωση βίαιων συμπεριφορών ανάμεσα σε μαθητές αλλά και το ότι το σχολείο έχει τη δυνατότητα να παρέμβει αποτελεσματικά, τόσο για την πρόληψη όσο και για την αντιμετώπιση και αποτροπή των φαινομένων αυτών. Σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων αποτυπώθηκαν οι καλές πρακτικές για την αντιμετώπιση του φαινομένου στην αριθμ 18890/Γ2/14-2-2011 Εγκύκλιο⁶⁷ του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων με θέμα: «Αποτύπωση καλών πρακτικών σχολικών μονάδων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και επιθετικότητας μεταξύ μαθητών». Σύμφωνα με αυτή την εγκύκλιο οι σημαντικότεροι παράγοντες προκειμένου να επιτευχθεί η επιδιωκόμενη μείωση της σχολικής βίας είναι οι ακόλουθοι:

- Διαμόρφωση καλού σχολικού κλίματος επικοινωνίας, διαλόγου και εμπιστοσύνης, ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και μαθητές. Το κλίμα επικοινωνίας και διαλόγου θα πρέπει να υποστηρίζεται έμπρακτα τόσο από το Διευθυντή της σχολικής μονάδας, όσο και από τους εκπαιδευτικούς μέσα στις τάξεις.
- Αξιοποίηση του θεσμού των μαθητικών συμβουλίων για την ενίσχυση της ανάδειξης των απόψεων των μαθητών.
- Παρακολούθηση και προστασία των μελών της σχολικής κοινότητας από οποιαδήποτε απειλή ή άσκηση βίας σε βάρος τους. Κάθε εκπαιδευτικός ή μαθητής θα πρέπει να εκφράζει ελεύθερα τις απόψεις του ή τα παράπονά του και εφόσον χρειάζεται, να λαμβάνει εγγυήσεις για την αποτροπή της επανάληψης βλαπτικών συμπεριφορών.
- Επαρκής ενημέρωση των μαθητών και επικοινωνία στις τάξεις, σχετικά με την άσκηση, το σεβασμό και την προστασία των δικαιωμάτων όλων των μελών της σχολικής κοινότητας. Ειδικότερα, θα πρέπει να γίνονται συζητήσεις και ενημερώσεις σχετικά με την άσκηση βίας, πώς εκδηλώνεται αλλά και για τους τρόπους που μπορεί να αποτραπεί με την συνδρομή όλων.
- Καθιέρωση διαδικασιών ακρόασης με την συνδρομή του Προϊσταμένου Επιστημονικής και Παιδαγωγικής Καθοδήγησης, όταν εκδηλώνεται ένα περιστατικό βίας και ανάθεση ρόλων συμβούλων σε εκπαιδευτικούς με ειδικές γνώσεις και δεξιότητες, ώστε να δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να εξηγούν τις συμπεριφορές τους, να εκφράζουν τις απόψεις τους, να επικοινωνούν ύστερα από την εκδήλωση βίαιων ενεργειών και να γίνεται προσπάθεια συμφιλίωσης μεταξύ των εμπλεκόμενων.
- Επιβολή κυρώσεων ύστερα από προσεκτική ακρόαση των μερών και με την

⁶⁷ www.minedu.gov.gr/ Εγκύκλιος: ΑΔΑ: 4ΑΛΘ9-5Ζ.

συνδρομή του Σχολικού Συμβούλου αλλά και του Προϊσταμένου Επιστημονικής και Παιδαγωγικής Καθοδήγησης, όπου αυτή κρίνεται αναγκαία.

- Ενίσχυση του ρόλου των μαθητών στη διαδικασία επίλυσης συγκρούσεων, ενδεχόμενα μέσα από τη δημιουργία ομάδων φιλίας ή διαμεσολάβησης, ανάλογα με τις δυνατότητες υποστήριξης των ομάδων αυτών από τους εκπαιδευτικούς της σχολικής μονάδας.
- Ανάπτυξη προαιρετικών ομαδικών δραστηριοτήτων που ενδιαφέρουν τους μαθητές και βοηθούν στην καλλιέργεια στενότερων δεσμών και σχέσεων συνεργασίας μεταξύ τους (π.χ. ομάδες εφημερίδας, περιοδικού, αθλητισμού, ιστολογίου κ.τ.λ.).
- Τακτική επικοινωνία με τους γονείς και ευαισθητοποίησή τους, έτσι ώστε να βρίσκονται κοντά στα παιδιά τους και στους προβληματισμούς τους.

Ο Ρόλος των γονέων

Οδηγίες προς γονείς παιδιού που εκφοβίζεται⁶⁸:

- Συνεργαστείτε στενά με το σχολείο για να πληροφορηθείτε για την έκταση και τη σοβαρότητα του περιστατικού καθώς και για τους τρόπους αντιμετώπισής του.
- Παρέχετε στο παιδί σας υποστήριξη και ασφάλεια, χωρίς να το κατακρίνετε
- Ακούστε προσεκτικά τι έχει να σας πει το παιδί σας για τα συναισθήματά του και για τις ανάγκες του.
- Παρακολουθείτε την εξέλιξη της κατάστασης αλλά και την υγεία του παιδιού σας.
- Αν το παιδί σας παραπονιέται για μεγάλο χρονικό διάστημα ότι έχει σωματικούς πόνους, αν παρατηρείτε ότι έχει δυσκολίες στον ύπνο ή αν αρνείται επίμονα να πάει στο σχολείο, επισκεφτείτε έναν ειδικό ψυχικής υγείας για παιδιά.

⁶⁸ Δίκτυο κατά της βίας στο σχολείο: <http://www.antibullyingnetwork.gr/>

Οδηγίες προς γονείς παιδιού που εκφοβίζεται⁶⁹:

- Συζητήστε με τον Διευθυντή του σχολείου για το περιστατικό εκφοβισμού που προκλήθηκε από το παιδί σας.
- Συνεργαστείτε με το σχολείο, για την αντιμετώπιση του προβλήματος του παιδιού σας σχετικά με τη βία.
- Συνεργαστείτε με τον Διευθυντή και τον δάσκαλο του παιδιού σας για την εφαρμογή των κανόνων, των συνεπειών και την πρόληψη τέτοιων συμπεριφορών.
- Παρακολουθήστε την εξέλιξη της κατάστασης και συνεργαστείτε στενά με το σχολείο. Παρατηρήστε αν το παιδί σας εμπλέκεται συχνά σε καβγάδες ή εκδηλώνει εκφοβιστική συμπεριφορά και με τα παιδιά της γειτονιάς ή και με εσάς στο σπίτι. Μιλήστε γι' αυτά στο Διευθυντή και το δάσκαλο της τάξης και συνεργαστείτε μαζί τους για να πάρετε βοήθεια.

Ο ρόλος της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας

Η Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο για την αποτελεσματική πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου. Γι αυτό το λόγο απαιτείται να αναπτυχθούν προγράμματα προαγωγής της ψυχικής υγείας των μαθητών, τα οποία να εντάσσονται στο σχολικό πρόγραμμα με διαθεματικό χαρακτήρα και συνδεδεμένα με το πρόγραμμα σπουδών. Απαιτείται να στελεχωθούν οι εκπαιδευτικές περιφέρειες άμεσα με ειδικούς ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων (παιδοψυχιάτρους, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς), οι οποίοι θα παρεμβαίνουν στην αντιμετώπιση ψυχοκοινωνικών προβλημάτων που εκδηλώνονται στη σχολική καθημερινή πραγματικότητα.

Όμως τα τελευταία χρόνια⁷⁰ όλο και περισσότερο αναγνωρίζεται ότι τα προγράμματα προαγωγής της ψυχοκοινωνικής υγείας των μαθητών δεν μπορούν να

⁶⁹ Δίκτυο κατά της βίας στο σχολείο: <http://www.antibullyingnetwork.gr/>

⁷⁰ <http://pelop.pde.sch.gr/via/e/drastiriotitesta3i.pdf> «Δραστηριότητες στην τάξη για την πρόληψη του εκφοβισμού και της βίας μεταξύ των μαθητών. Εγχειρίδιο εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης». Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας Παιδιού και Εφήβου. www.epsyge.gr. Ανακτήθηκε στις 30-5-2014.

αποτελούν αποκλειστική ευθύνη μόνο των φορέων υγείας. Το σχολείο αναγνωρίζεται ως ζωτικός χώρος για να παρέχει στους μαθητές ευκαιρίες προσωπικής ανάπτυξης και ενδυνάμωσης, καθώς και να τους υποστηρίζει στην απόκτηση ψυχοκοινωνικών δεξιοτήτων. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση σχεδίων εργασίας για την προαγωγή της ψυχοκοινωνικής υγείας των μαθητών στο χώρο του σχολείου και η παρέμβαση στη σχολική ηλικία αποτελούν ίσως τα πλέον επιτυχημένα μοντέλα πρωτογενούς και δευτερογενούς πρόληψης. Η σύγχρονη μεθοδολογία των σχεδίων εργασίας, γενικότερα για την προαγωγή της ψυχοκοινωνικής υγείας και ειδικότερα για τον εκφοβισμό και τη βία στο σχολείο, δε στηρίζεται απλώς στη μεταφορά γνώσεων στους μαθητές. Αντιθέτως, βασίζεται και δίνει έμφαση στη σχέση και στην αλληλεπίδραση, στην ανάπτυξη δεξιοτήτων βελτίωσης της αυτοπεποίθησης των μαθητών και στη δυνατότητα της ενδυνάμωσης των ικανοτήτων τους να διαπραγματεύονται, να θέτουν όρια και να προβαίνουν στις σωστές επιλογές. Ειδικότερα, στηρίζεται στη βιωματική, ενεργητική, συνεργατική μάθηση. Αυτό σημαίνει μια ανοιχτή ψυχοεκπαιδευτική διαδικασία χωρίς αυστηρώς καθορισμένα όρια που εξελίσσεται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες, τα προβλήματα και τα ενδιαφέροντα των συμμετεχόντων. Ένα σχέδιο εργασίας για το φαινόμενο του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο αξιοποιεί τη δυναμική της συνεργαζόμενης μαθητικής ομάδας και υλοποιείται σε κλίμα αποδοχής, ενθάρρυνσης και δημιουργικότητας που ενισχύει την ενσυναίσθηση και την αλληλεγγύη. Στο πλαίσιο αυτό έχει τη δυνατότητα να εμπεριέξει μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, καθώς και παιδιά με ιδιαίτερα εθνοτικά, πολιτιστικά, θρησκευτικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά. Δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να αναπτύσσονται γνωστικά, ψυχοσυναίσθηματικά και κοινωνικά διαμέσου της συνεργασίας, της αλληλεπίδρασης και της σχέσης με τους συμμαθητές και τους εκπαιδευτικούς.

Με πρωτοβουλία της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών οργανώθηκε η λειτουργία του Κέντρου Πρόληψης και Υγείας Εφήβων στο Ερευνητικό Εργαστήριο στο Νοσοκομείο Παιδων «Αγία Σοφία». Στο Κέντρο αυτό με την ονομασία: «Φίλοι Εφήβων», νέοι ηλικίας μέχρι 18 ετών εξετάζονται και παρακολουθούνται από εξειδικευμένους σε θέματα εφηβικής ιατρικής παιδίατρους, ενώ υπάρχουν και σύμβουλοι - συνεργάτες άλλων ειδικοτήτων, όπως είναι παιδοψυχίατροι, δερματολόγοι, ενδοκρινολόγοι, λοιμωξιολόγοι κ.λ.π.. Στο Κέντρο Πρόληψης και Υγείας «Φίλοι Εφήβων» παρέχεται διαγνωστική και θεραπευτική βοήθεια σε εφήβους με οργανικά ή ψυχολογικά προβλήματα (σχετιζόμενα ή όχι με την εφηβεία), αλλά και συμβουλευτική υποστήριξη σε όλους του εφήβους. Επίσης, λειτουργεί και τμήμα γονέων με

στόχο την ενημέρωσή τους για τα στάδια ανάπτυξης των εφήβων, τη συμπεριφορά, τις ανάγκες τους, καθώς επίσης και για το πότε υπάρχει λόγος ανησυχίας αλλά και το χειρισμό των κρίσεων.

Τα ζητήματα της βίας και του εκφοβισμού καθώς και η αντιμετώπισή τους θα πρέπει να ενταχθούν στο σχολικό πρόγραμμα ως μάθημα αγωγής υγείας και ειδικότερα ψυχικής υγείας και διαπροσωπικών σχέσεων. Ως προς αυτό χρήσιμο μπορεί να αποδειχθεί το σχετικό εκπαιδευτικό υλικό που δημιουργήθηκε από το 2000 για το Υπουργείο Παιδείας και συμπεριλαμβάνει τετράδια για τους μαθητές της πέμπτης και έκτης δημοτικού και της πρώτης και δευτέρας γυμνασίου, καθώς και εγχειρίδια για τους εκπαιδευτικούς και συζητήσεων με γονείς (Πουλόπουλος και Τσιάντης, 2000)⁷¹. Πραγματεύεται τη σημασία των σχέσεων φιλίας και των διαπροσωπικών σχέσεων στο πλαίσιο της αγωγής υγείας, ιδίως όσον αφορά την ανάπτυξη των συναισθηματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών. Η χρήση του προϋποθέτει την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Θα πρέπει οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων να ευαισθητοποιηθούν και να επιμορφωθούν σχετικά με την ψυχική υγεία των παιδιών και εφήβων και ειδικά για τα ζητήματα του εκφοβισμού.

⁷¹ Πουλόπουλος, Χ. & Τσιάντης, Ι. (Επιμ. Εκδ.) (2000) *Αγωγή υγείας: Ψυχική υγεία και διαπροσωπικές σχέσεις 11-14 ετών*. Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Γραφείο Αγωγής Υγείας Διεύθυνσης Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

ΜΕΡΟΣ Β

1. Σκοπός και ερευνητικές υποθέσεις της μελέτης

Γενικός στόχος της παρούσας ερευνητικής μελέτης είναι η διερεύνηση της στάσης των μαθητών Λυκείου απέναντι στην σχολική βία. Πιο συγκεκριμένα, ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διασύνδεση της σχολικής βίας με τη γενική υγεία για να διερευνηθεί τις αντιλήψεις του ατόμου για το πώς το βλέπουν και πώς το κρίνουν οι άλλοι συμμαθητές και μη και τη στάση τους απέναντι στα βιώματα ντροπής στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας.

Πιο συγκεκριμένα:

- Σύγκριση της ομάδας των μαθητών αγοριών και κοριτσιών ως προς τη σχολική βία,
- Σύγκριση της στάσης απέναντι στη σχολική βία με τα κοινωνικό-δημογραφικά χαρακτηριστικά,
- Συσχέτιση των επιμέρους υποκλιμάκων κάθε μεταβλητής τόσο για το σύνολο του δείγματος όσο και για κάθε ομάδα ξεχωριστά.

Ερευνητικές υποθέσεις

Συγκεκριμένα, οι ερευνητικές υποθέσεις που θα εξεταστούν, στα πλαίσια της εκπόνησης αυτής της μελέτης είναι:

- Τα αγόρια εκθέτουν τον εαυτό τους σε σεξουαλικό υλικό συχνότερα από ότι τα κορίτσια (Flood & Hamilton, 2003; Mitchell, 2003; Griffiths, 1997; Boies, 2002; Metha & Piazza, 1997; Goodson, 2000). Ως προς τη σεξουαλική έκφραση της σχολικής βίας, λοιπόν, υπόθεσή μας είναι ότι οι ανήλικοι μαθητές θα εκτίθενται σε σεξουαλικό υλικό σε υψηλότερα επίπεδα από τις ανήλικες μαθήτριες.
- Η σχολική βία συχνά εκφράζεται με σεξουαλική παρενόχληση, που είναι ένα κυρίαρχο φαινόμενο μεταξύ των ανήλικων μαθητών και η σεξουαλική παρενόχληση έχει εξαπλωθεί σε όλα τα επίπεδα (Matchen & DeSouza, 2000; McMaster, Connolly, Pepler & Craig, 2002; Timmerman, 2003). Ως προς τη σεξουαλική παρενόχληση, λοιπόν, υπόθεσή μας είναι ότι θα παρατηρηθούν υψηλά ποσοτά του φαινομένου στο συγκεκριμένο δείγμα και ακόμη, ότι οι ανήλικοι μαθητές θα παρενοχλούνται σε υψηλότερα επίπεδα από τις ανήλικες μαθήτριες.
- Διεθνείς μελέτες έχουν διαπιστώσει ότι τα παιδιά χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο μπορεί να εκτεθούν σε προσβλητικό περιεχόμενο, να έρθουν σε επαφή με αγνώστους που μπορούν να τα βλάψουν, τα παιδιά να υπόκεινται σε πιέσεις από τις έμμεσες αλλά επιβλητικές διαφημίσεις τα παιδιά μέσω του διαδικτύου

μπορούν να εκτεθούν σε παράνομο υλικό το οποίο μπορεί βίαιο, μπορεί να πάρουν email ή άλλα μηνύματα τα οποία είναι τους δημιουργούν αμηχανία, ή είναι εχθρικά, upsetting, (ανατρεπτικά) ή να συνιστούν on line παρενόχληση και στην περίπτωση που δίνουν τα προσωπικά τους στοιχεία σε αγνώστους, γίνονται αντικείμενο ενός πιθανού κινδύνου να παρενοχληθούν και εκτός διαδικτύου (Thomas, 1997; Magid, 1998; Berger, 2005; Armagh, 1998; Mnet, 2001; National Children's Home, 2002 και 2005; Kowalski & Limber, 2007; Smith και συν., 2006; Pew Internet & American Life Project, 2006; Safe Net Home, 2005). Ως προς τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό του διαδικτύου, λοιπόν, υπόθεσή μας είναι το φαινόμενο θα παρατηρηθεί σε υψηλά επίπεδα και στους ανήλικους μαθητές του δείγματος, θα υπάρχουν επιπτώσεις από το βίωμα του ηλεκτρονικού εκφοβισμού στους ανήλικους μαθητές και τα ποσοστά των ανήλικων που θα εξωτερικεύουν αυτό το βίωμα θα είναι μικρά.

- Η σχολική βία συνδέεται με συνθήκες που οδηγούν στο στιγματισμό και τη μείωση της κοινωνικής ισχύος και του κύρους του ατόμου (π.χ. ελλειμματικότητα), παράγοντες που οδηγούν στην κοινωνική απόρριψη και την ντροπή (Gilbert, 1998; Pinel, 1999; Kurzban & Leary, 2001; Cohen, 2003; Gilbert, 2003; Heller, 2003; Shweder, 2003). Ως προς την εσωτερική ντροπή, η υπόθεσή μας είναι ότι οι μαθητές που έχουν υποστεί βίωμα σχολικής βίας θα παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα εσωτερικής ντροπής και υψηλότερα σε σχέση με τους μαθητές που δεν έχουν εκτεθεί σε σχολική βία, καθώς αφενός η εξωτερική και η εσωτερική ντροπή σχετίζονται (Goss et al, 1994), και αφετέρου το «βλέμμα του άλλου» εσωτερικοποιείται (Heller, 2003), δημιουργώντας μια μόνιμη αίσθηση κατωτερότητας (Tangney & Dearing, 2002) και το φόβο ότι το άτομο δεν είναι επιθυμητό (Gilbert, 1998).

Υλικό και Μέθοδος

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας» της Ιατρικής Σχολής του Παν/μίου Θεσσαλίας από τον Φεβρουάριο του 2013 έως τον Φεβρουάριο του 2014.

Καθορίστηκε το δείγμα της παρούσας μελέτης να αποτελέσουν μαθητές Λυκείου ΕΠΑΛ και να διερευνηθεί η στάση τους απέναντι στη σχολική βία.

Οι προϋποθέσεις για τη συμμετοχή των ατόμων στη μελέτη είναι οι παρακάτω:

1. Τα άτομα να είναι άνω των 15 ετών.
2. Μορφωτικό επίπεδο τέτοιου επιπέδου, έτσι ώστε να γίνονται αντιληπτές οι ερωτήσεις των ψυχομετρικών εργαλείων.
3. Η επιθυμία των ατόμων να συμμετέχουν στην παρούσα μελέτη.

4. Την απόφαση για το αν πληρούνται οι προϋποθέσεις για τη συμμετοχή στην έρευνα θα παίρνει η μεταπτυχιακή φοιτήτρια – ερευνήτρια με την επιβλέπουσα καθηγήτρια της παρούσας εργασίας.

Τα άτομα που συμμετείχαν στη μελέτη ενημερώθηκαν για το σκοπό της μελέτης και διαβεβαιώθηκαν για το απόρρητο και την ανωνυμία της διαδικασίας. Για το κάθε άτομο δημιουργήθηκε ένας απόρρητος, ατομικός κωδικός, και με αυτόν συμμετείχε στην έρευνα (αντί του ονοματεπωνύμου του). Εξάλλου, όλη τη διαδικασία τη διεκπεραίωσαν τα ίδια άτομα, οπότε μειώθηκαν οι πιθανότητες για διαρροή πληροφοριών και διασφαλίστηκε πλαίσιο με αυξημένο κλίμα εμπιστοσύνης μεταξύ των ερευνητών και των ατόμων που πήραν μέρος στην έρευνα.

2. Ερωτηματολόγιο και Ερευνητικά εργαλεία

2.1. Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής (Other As Shamer Scale- OAS) (Goss, Gilbert & Allan, 1994)

Η Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής (Other As Shamer Scale- OAS) προέρχεται από ένα προϋπάρχον εργαλείο αξιολόγησης της ντροπής, το ISS (Internalized Shame Scale). Το ISS κατασκευάστηκε το 1993 από τον Cook. Είναι ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς που περιλαμβάνει 30 δηλώσεις, εκ των οποίων οι 24 μετρούν την ντροπή και οι υπόλοιπες 6 την αυτοεκτίμηση του ατόμου. Αφορά την εσωτερική ντροπή και οι προτάσεις που περιλαμβάνει αναφέρονται σε γενικές αρνητικές αξιολογήσεις του εαυτού (Goss, Gilbert και Allan, 1994).

Οι Goss, Gilbert και Allan (1994) τροποποίησαν αυτό το ερωτηματολόγιο και κατασκεύασαν το OAS (Other As Shamer scale). Αυτό το εργαλείο δημιουργήθηκε για να διερευνήσει τις αντιλήψεις του ατόμου για το πώς το βλέπουν και πώς το κρίνουν οι άλλοι. Οι προτάσεις της κλίμακας ντροπής από το ISS (Cronbach's alpha= 0,96) πήραν τη μορφή «οι άλλοι με θεωρούν...», και έτσι το OAS περιλαμβάνει 18 τέτοιες προτάσεις (οι υπόλοιπες 6 δεν ήταν εφικτό να τροποποιηθούν κατά αυτόν τον τρόπο), οι οποίες απαντώνται σε μια πεντάβαθμη κλίμακα συχνότητας (όπου 0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά και 4= πάντα). Οι προτάσεις του OAS κατανέμονται σε τρεις υποκλίμακες, το αίσθημα κατωτερότητας (inferior), το αίσθημα κενού (empty) και την αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (mistakes). Ο τελικός βαθμός του OAS προκύπτει από την άθροιση των βαθμών κάθε ερώτησης.

Ο δείκτης Cronbach's alpha του OAS στο ελληνικό δείγμα είναι 0,87 (Gouva et al., 2014). Το OAS έχει χρησιμοποιηθεί σε διάφορες μελέτες σχετικές με το συναίσθημα της ντροπής (όπως: Gilbert et al. 1996; Gilbert & Miles, 2000; Gilbert et al., 2003b; Benn et al., 2005).

2.2. Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής (Experience of Shame Scale- ESS) (Andrews, Qian & Valentine, 2002)

Η Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής (Experience of Shame Scale- ESS) κατασκευάστηκε το 2002 από τους Andrews, Qian και Valentine. Αφορμή για την κατασκευή του ήταν η αποτελεσματικότητα της δομημένης συνέντευξης των Andrews και Hunter για την αξιολόγηση του συναισθήματος της ντροπής, στην πρόβλεψη της ψυχοπαθολογίας. Το ESS, λοιπόν, κατασκευάστηκε σύμφωνα με τις ίδιες αρχές με την ανωτέρω μέθοδο αξιολόγησης της ντροπής, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η προβλεπτική ισχύς της συνέντευξης για την αξιολόγηση της ντροπής έγκειται στη μέθοδο καθ' αυτή, ή στην αντίληψη για την ντροπή και τις ευθείς ερωτήσεις που έχει αυτή η μέθοδος (Andrews et al., 2002).

Το ESS εκτιμά τρεις διαφορετικούς τύπους ντροπής, τη χαρακτηρισολογική (characterological shame) ντροπή, τη συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame), και τη σωματική ντροπή (bodily shame). Κάθε μία από αυτές αναφέρεται σε συγκεκριμένους τομείς, όπως οι συνήθειες του ατόμου (χαρακτηρολογική ντροπή), οι λανθασμένες πράξεις του (συμπεριφορική ντροπή) ή η εικόνα του σώματός του (σωματική ντροπή). Συνολικά καλύπτονται 8 θέματα που αφορούν το συναίσθημα της ντροπής, καθένα από τα οποία έχει ένα βιωματικό, ένα γνωστικό και ένα συμπεριφορικό στοιχείο. Για παράδειγμα, το άτομο ρωτάται αν ένιωσε ντροπή για τις προσωπικές του συνήθειες, εάν τον έχει απασχολήσει τι σκέπτονται οι άλλοι για αυτές και εάν έχει προσπαθήσει να τις κρύψει ή να τις συγκαλύψει (Andrews et al., 2002). Περιλαμβάνει συνολικά 25 ερωτήσεις-για τη σωματική ντροπή υπάρχει μία επιπλέον πρόταση που αναφέρεται στην αποφυγή των καθρεπτών- που απαντώνται σε μια τετράβαθμη κλίμακα η οποία υποδηλώνει τη συχνότητα με την οποία το άτομο έχει βιώσει αυτό που περιγράφει η κάθε πρόταση, εντός του περασμένου έτους (όπου 1=καθόλου, 2=λίγο, 3=συγκρατημένα και 4=πάρα πολύ).

Η Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής (Experience of Shame Scale- ESS) εντάσσεται στα ερωτηματολόγια που μετρούν αποκλειστικά την τάση για την ντροπή (και όχι ταυτόχρονα και την τάση για ενοχή), και εκτιμά την ντροπή ως έναν σταθερό παράγοντα της διάθεσης του ατόμου και όχι ως παροδική αντίδραση σε συγκεκριμένες καταστάσεις (Tangney & Dearing, 2002). Ο δείκτης Cronbach's Alpha είναι 0,92 (Andrews et al., 2002), και στο ελληνικό δείγμα 0,93, (Gouva et

al., 2014). Έχει χρησιμοποιηθεί από πολλούς μελετητές, και έχει ερευνηθεί η ικανότητά του να αναδεικνύει τη σχέση της ντροπής με τα καταθλιπτικά συμπτώματα (Andrews et al., 2002).

3. Έλεγχος των εργαλείων μέτρησης

3.1 Αξιοπιστία ερωτηματολογίων

Η αξιοπιστία των εργαλείων μέτρησης που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνά μας επαληθεύτηκε με τον υπολογισμό του α του Cronbach.

Πίνακας 1: Συντελεστές αξιοπιστίας Cronbach	
Ερωτηματολόγιο	Συντελεστής α του Cronbach
OAS	0,848
ESS	0,849

Όπως φαίνεται από τον προηγούμενο πίνακα, τα ερωτηματολόγια μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστα, μια και ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach είναι σημαντικά μεγαλύτερος από το 0,7. Πιο συγκεκριμένα, οι δείκτες αξιοπιστίας των OAS και ESS θεωρούνται ικανοποιητικοί και συμφωνούν με προηγούμενες εκτιμήσεις σε άλλες έρευνες (Dragioti et al., 2011; McCubbin et al., 2001; Bussing et al., 2005).

4. Η εικόνα των ευρημάτων

4.1. Κοινωνικό - Δημογραφικό προφίλ του δείγματος

Το κοινωνικό-δημογραφικό προφίλ των μαθητών και των δύο ομάδων (αγόρια – κορίτσια), παρουσιάζεται αναλυτικά στους πίνακες 2 και 3.

Η μέση ηλικία των μαθητών ήταν $18,94 \pm 1,393$, με εύρος 17-24 και δε διέφερε στατιστικά σημαντικά ($T\text{-Test}=1.217, P=0,227$), από τη μέση ηλικία των μαθητριών, η οποία ήταν $18,65 \pm 0,686$, με εύρος 17-20.

Ως προς το φύλο δεν ήταν αρκετά ισόποσα μοιρασμένοι μια και τα αγόρια ήταν 37 (ποσοστό 45.1%), και τα κορίτσια 45 (ποσοστό 54.9%). Στο σύνολό τους ήταν 82 μαθητές και μαθήτριες.

Ως προς το εκπαιδευτικό τους προφίλ οι 5 (7%) ήταν μαθητές της Α Λυκείου (αγόρια 5,70% και 8,33% κορίτσια), οι 35 (49,3%) ήταν μαθητές της Β Λυκείου {18 (51,4%) αγόρια και 17 (47,2%) κορίτσια}, οι 31 (ποσοστό 43,7%) ήταν μαθητές της Γ Λυκείου {15 (42,9%) αγόρια και 16 (44,4%) κορίτσια}, χωρίς

σημαντική στατιστική διαφορά μεταξύ των μαθητών και των μαθητριών στη σύγκριση των ποσοστών τους με το χ^2_p ($P= 0,884$).

Πίνακας 2. Κατανομή των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα κατά ηλικία και επίπεδο εκπαίδευσης.

	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο	Διαφορά
Σύνολο	37 (45,1)	45 (54,9)	82 (100,0)	
Ηλικία				
Ελαχίστη-μεγίστη	17-24	17-20	17-24	
Μέση Τιμή ($x \pm SD$)	18,94 \pm 1,393	18,65 \pm 0,686	18,78 \pm 1,070	t=1.217 P=0,227
Εκπαίδευση				
A ΛΥΚΕΙΟΥ	2 (5,7)	3 (8,3)	5 (7,0)	
B ΛΥΚΕΙΟΥ	18 (51,4)	17 (47,2)	35 (49,3)	$\chi^2_p = 0,247$
Γ ΛΥΚΕΙΟΥ	15 (42,9)	16 (44,4)	31 (43,7)	P= 0,884

X=Μέση Τιμή (Mean), SD=Σταθερή απόκλιση (Standard Deviation), $\chi^2_p = \chi^2$ του Pearson, t=T-Test

Όσον αφορά την *οικογενειακή τους κατάσταση*, τα μεγαλύτερα ποσοστά τόσο των αγοριών (88,9%) όσο και των κοριτσιών (88,9%) έχουν αδέρφια, χωρίς στατιστική διαφορά μεταξύ τους ($P=1,00$) στη σύγκρισή τους με το χ^2 του Pearson. Ποσοστό (77,8%) ζει με τους γονείς, οι 2 στους 10 ζει μόνο με τη μητέρα, ο 1 στους 10 περίπου ζουν με τον πατέρα και περίπου ο 1 στους 10 ζει με τον παππού και τη γιαγιά.

Ως προς το επάγγελμα του πατέρα, τα υψηλότερα ποσοστά μοιράζονται στους: ελεύθερος επαγγελματίας (26,9%), ιδιωτικός υπάλληλος (29,5%) και δημόσιος υπάλληλος (16,7%). Ποσοστό 2,6% των μαθητών οι πατεράδες τους είναι συνταξιούχοι, περίπου των 2 στους 100 είναι άνεργοι, ενώ 1 μαθητής επέλεξε την επιλογή «άλλο» χωρίς όμως να διευκρινίσουν ακριβώς το επάγγελμα.

Πίνακας 3. Κατανομή των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα κατά οικογενειακή κατάσταση, επάγγελμα πατέρα και μητέρας.

	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο	Διαφορά
Σύνολο	37 (45,1)	45 (54,9)	82 (100,0)	
Αδέρφια:				
Ναι	32 (88,9)	40 (88,9)	72 (88,9)	$\chi^2_p = 0,000$
Όχι	4 (11,1)	5 (11,1)	87 (11,1)	P= 1,000

Συμβίωση με:

Γονείς	28 (77,8)	31 (73,8)	59 (75,6)	
Μητέρα	5 (13,9)	9 (21,4)	14 (17,9)	L.R. = 1.189
Πατέρα	1 (2,8)	1 (2,4)	2 (2,6)	P= 0,756
Παππού και γιαγιά	2 (5,6)	1 (2,4)	3 (3,8)	

Επάγγελμα πατέρα:

Ελεύθ. Επαγγελματίας	8 (22,2)	13 (31,0)	21 (26,9)	
Ιδιωτικός Υπάλληλος	11 (30,6)	12 (28,6)	23 (29,5)	L.R. = 7,68
Δημόσιος Υπάλληλος	8 (22,2)	5 (11,9)	13 (16,7)	P= 0,175
Συνταξιούχος	2 (5,6)	0 (0,0)	2 (2,6)	
Άνεργος	6 (16,7)	12 (28,6)	18 (23,1)	
Άλλο – Δεν ξέρω	1 (2,8)	0 (0,0)	1 (1,3)	

Επάγγελμα μητέρας:

Ελεύθ. Επαγγελματίας	9 (24,3)	6 (13,6)	15 (18,5)	
Ιδιωτικός Υπάλληλος	8 (21,6)	18 (40,9)	26 (32,1)	L.R. = 8,015
Δημόσιος Υπάλληλος	6 (16,2)	3 (6,8)	9 (11,1)	P= 0,155
Οικιακά	11 (29,7)	15 (34,1)	26 (32,1)	
Συνταξιούχος	3 (8,1)	1 (2,3)	4 (4,9)	
Άλλο – Δεν ξέρω	0 (0,0)	1 (2,3)	1 (1,2)	

L.R., $\chi^2_{p=}$ χ^2 του Pearson

Ως προς το επάγγελμα της μητέρας τα υψηλότερα ποσοστά μοιράζονται στους: ελεύθερος επαγγελματίας (18.5%), ιδιωτικός υπάλληλος (32.1%), δημόσιος υπάλληλος (11.1%) και οικιακά (32.1%). Το 4,9% των μαθητών δήλωσε ότι η μητέρα τους είναι συνταξιούχος, ενώ 1 μαθητής επέλεξε την επιλογή «άλλο» χωρίς όμως να διευκρινίσει ακριβώς την επαγγελματική κατάσταση της μητέρας του.

4.2. Αρνητικές εμπειρίες κατά τη χρήση του διαδικτύου

Στην ερώτηση αν κατά τα μαθητικά τους χρόνια τους στο διαδίκτυο αντιμετώπισαν κάτι περίεργο ή ασυνήθιστο, διαπιστώθηκε ότι περίπου τόσο τα μισά αγόρια (ποσοστό 51,4%) όσο και τα μισά κορίτσια (ποσοστό 53,3%) περίπου, δεν ανέφεραν ότι αντιμετώπισαν κάτι περίεργο ή ασυνήθιστο, χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ τους στη σύγκριση των ποσοστών τους με το L.R. (P=0,8796). 3 μαθητές στους 10 περίπου του δείγματος ανέφεραν ότι αντιμετώπισαν κάτι περίεργο ή ασυνήθιστο κατά τα μαθητικά τους χρόνια (πίνακας 4).

Στην ερώτηση αν κατά τα μαθητικά τους χρόνια έχουν αισθανθεί ότι κινδυνεύουν, διαπιστώθηκε ότι πάνω από τα μισά αγόρια (ποσοστό 75,7%) και πάνω από τα μισά κορίτσια (ποσοστό 66,7%) ανέφεραν ότι δεν αισθάνθηκαν να κινδυνεύουν, χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ τους στη σύγκριση των

ποσοτών τους με το L.R. ($P=0,771$). Μόνο 1 μαθητής στους 10 περίπου του δείγματος ανέφερε ότι αισθάνθηκε να κινδυνεύει κατά τα μαθητικά τους χρόνια (πίνακας 4).

Πίνακας 4. Κατανομή των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα, κατά ασυνήθιστων εμπειριών που έχουν βιώσει κατά την περίοδο των μαθητικών τους χρόνων

	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο	Διαφορά
Σύνολο	37 (45,1)	45 (54,9)	82 (100,0)	

Κατά την πλοήγησή σου στο διαδίκτυο έχεις αντιμετωπίσει κάτι περίεργο ή ασυνήθιστο;

Ποτέ	19 (51,4)	24 (53,3)	43 (52,4)	
Σπάνια	10 (27,0)	13 (28,9)	23 (28,0)	L.R. = 1,671
Μερικές φορές	6 (16,2)	5 (11,1)	11 (13,4)	P=0,796
Συχνά	2 (5,4)	2 (4,4)	4 (4,9)	
Πάντα	0 (0,0)	1 (2,2)	1 (1,2)	

Κατά την πλοήγησή σου στο διαδίκτυο έχεις αισθανθεί ότι κινδυνεύεις;

Ποτέ	28 (75,7)	30 (66,7)	58 (70,7)	
Σπάνια	5 (13,5)	9 (20,0)	14 (17,1)	L.R. = 1,126
Μερικές φορές	2 (5,4)	4 (8,9)	6 (7,3)	P= 0,771
Συχνά	12 (5,0)	11 (4,8)	23 (4,9)	

Στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να διαδίδει μία κακή φήμη κατά τα μαθητικά τους χρόνια, διαπιστώθηκε ότι ποσοστό της τάξης του 48,6% των αγοριών είχαν αυτή την εμπειρία. Το αντίστοιχο ποσοστό για τα κορίτσια είναι μεγαλύτερο, της τάξης του 70,5%. Μεταξύ των μαθητών και των μαθητριών στη σύγκριση των ποσοτών τους με το χ^2 του Pearson ($P=0,046$) δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Ο 6 στους 10 από τους μαθητές και τις μαθήτριες δήλωσαν ότι είχαν την εμπειρία κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να διαδίδει μία κακή φήμη για αυτούς κατά τα μαθητικά τους χρόνια (πίνακας 5).

Πίνακας 5. Κατανομή των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα, κατά προσωπικών εμπειριών που έχουν βιώσει στο διαδίκτυο.

	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο	Διαφορά
Σύνολο	37 (45,1)	45 (54,9)	82 (100,0)	
Σου έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός σου να διαδίδει μία κακή φήμη για σένα στο διαδίκτυο:				
Ναι	18 (48,6)	31 (70,5)	49 (60,5)	$\chi^2_p = 3,999$
Όχι	19 (51,4)	13 (29,5)	32 (39,5)	P= 0,046

Σου έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός σου να «ανεβάζει» φωτογραφίες σου χωρίς την έγκρισή σου:

Ναι	5 (13,9)	3 (6,7)	8 (9,9)	$\chi^2_p = 1,172$
Όχι	31 (86,1)	42 (93,3)	73 (90,1)	$P = 0,279$

Σου έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός σου να σου στέλνει απειλητικά μηνύματα:

Ναι	2 (5,6)	6 (13,3)	8 (9,9)	$\chi^2_p = 1,359$
Όχι	34 (94,4)	39 (86,7)	73 (90,1)	$P = 0,244$

Σου έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός σου να σε εκβιάζει:

Ναι	4 (11,1)	8 (17,8)	12 (14,8)	$\chi^2_p = 0,704$
Όχι	32 (88,9)	37 (82,2)	69 (85,2)	$P = 0,401$

Σου έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός σου να σε παρενοχλεί σεξουαλικά:

Ναι	5 (13,9)	2 (4,4)	7 (8,6)	$\chi^2_p = 1,222$
Όχι	31 (86,1)	43 (95,6)	74 (91,4)	$P = 0,269$

 $\chi^2_p = \chi^2$ του Pearson
=====

Στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να «ανεβάζει» φωτογραφίες τους χωρίς την έγκρισή τους, διαπιστώθηκε ότι ποσοστό της τάξης του 13,9% των αγοριών είχε αυτή την εμπειρία. Το αντίστοιχο ποσοστό για τα κορίτσια είναι μικρότερο και είναι της τάξης του 6,7%. Μεταξύ των μαθητών και των μαθητριών στη σύγκριση των ποσοστών τους με το χ^2 του Pearson ($P=0,279$) δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Ο 1 στους 10 περίπου των μαθητών του δείγματος δήλωσε ότι είχε την εμπειρία κάποιος άγνωστος ή γνωστός του να «ανεβάζει» φωτογραφίες του στο διαδίκτυο χωρίς την έγκρισή τους, (πίνακας 5). Στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους στέλνει απειλητικά μηνύματα, διαπιστώθηκε ότι ποσοστό της τάξης του 5,6% των αγοριών είχε αυτή την εμπειρία. Το αντίστοιχο ποσοστό για τα κορίτσια είναι μεγαλύτερο και είναι της τάξης του 13,3%. Στη σύγκριση των ποσοστών τους με το χ^2 του Pearson ($P=0,244$) δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Ο 1 στους 10 περίπου από τους μαθητές και τις μαθήτριες του δείγματος δήλωσε ότι είχε την εμπειρία κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους στέλνει απειλητικά μηνύματα (πίνακας 5). Στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους εκβιάζει, δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο φύλων (11,1% για τα αγόρια και 17,8% για τα κορίτσια). Το 14,8 % του δείγματος δήλωσε ότι είχε αυτή την εμπειρία, (πίνακας 5). Παρόμοια ήταν και τα αποτελέσματα στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους παρενοχλεί σεξουαλικά, με τη διαφορά ότι τα ποσοστά ήταν πιο υψηλά για τα αγόρια (ποσοστό 13,9%) ενώ κορίτσια ποσοστό 4,4%). Το 8,6% του δείγματος δήλωσε ότι

είχε την εμπειρία κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους παρενοχλεί σεξουαλικά, (πίνακας 5).

4.3. Επιρροή της σχολικής βίας στη ζωή των μαθητών

Το 23,8% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρεί ότι η σχολική βία επηρεάζει τη ζωή τους, χωρίς σημαντική στατιστική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων στη σύγκριση των ποσοστών τους με το L.R. ($P=0,124$). Ποσοστό της τάξης του 9,9% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι η σχολική βία επηρεάζει την καθημερινότητά τους, με στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, στη σύγκριση των ποσοστών τους με το Fisher's Exact Test ($P=0,023$). Ένα ποσοστό της τάξης του 7,4% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι η σχολική βία επηρεάζει τις σχέσεις με τους καθηγητές τους, χωρίς στατιστικά πολύ σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, στη σύγκριση των ποσοστών τους με το L.R. ($P=0,531$). Ένα ποσοστό της τάξης του 8,6% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι η σχολική βία επηρεάζει υπερβολικά τις επιδόσεις τους στο σχολείο χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, στη σύγκριση των ποσοστών τους με το L.R. ($P=0,211$). Ένα ποσοστό της τάξης του 14,8% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι η σχολική βία επηρεάζει τις σχέσεις τους με τους συμμαθητές τους, με στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, στη σύγκριση των ποσοστών τους με το L.R. ($P=0,084$). Ένα ποσοστό της τάξης του 12,3% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι η σχολική βία επηρεάζει τις σχέσεις τους με τους φίλους τους, με ενδεικτική στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, στη σύγκριση των ποσοστών τους με το Fisher's Exact Test ($P=0,018$). Ένα ποσοστό της τάξης του 12,3% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι η σχολική βία επηρεάζει τις σχέσεις τους με το άλλο φύλο, με ενδεικτική στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, στη σύγκριση των ποσοστών τους με το Fisher's Exact Test ($P=0,018$). Ένα ποσοστό της τάξης του 18,5% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι σχολική βία επηρεάζει τις σχέσεις τους με τους γονείς χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, στη σύγκριση των ποσοστών τους με το Fisher's Exact Test ($P=0,745$). Ένα ποσοστό της τάξης του 17,5% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι η σχολική βία επηρεάζει την κοινωνικότητά τους, χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων στη σύγκριση των ποσοστών τους με το Fisher's Exact Test ($P=0,112$). Ένα ποσοστό της τάξης του 13,6% των μαθητών και των μαθητριών του δείγματος θεωρούν ότι η σχολική βία επηρεάζει την υγεία τους, με ενδεικτικής σημαντικότητας στατιστική διαφορά

μεταξύ των δύο ομάδων, στη σύγκριση των ποσοστών τους με το Fisher's Exact Test ($P=0,097$), (πίνακας 6).

Πίνακας 6. Κατανομή των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα, κατά την επιρροή του της σχολικής βίας στη ζωή τους.

	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο	Διαφορά
Σύνολο	37 (45,1)	45 (54,9)	82 (100,0)	

Σε ποιο βαθμό πιστεύεις ότι η σχολική βία:

Επηρεάζει τη ζωή σου;

Καθόλου	20 (55,6)	12 (27,3)	32 (40,0)	
Λίγο	6 (16,7)	9 (20,5)	15 (18,8)	L.R. = 7,237
Μέτρια	2 (5,6)	6 (13,6)	8 (10,0)	P= 0,124
Αρκετά	6 (16,7)	13 (29,5)	19 (23,8)	
Υπερβολικά	2 (5,6)	4 (9,1)	6 (7,5)	

Επηρεάζει τις σχέσεις με τους καθηγητές σου;

Καθόλου	20 (54,1)	16 (36,4)	36 (44,4)	
Λίγο	10 (27,0)	14 (31,8)	24 (29,6)	L.R. = 3,163
Μέτρια	4 (10,8)	9 (20,5)	13 (16,0)	P= 0,531
Αρκετά	2 (5,4)	4 (9,1)	6 (7,4)	
Υπερβολικά	1 (2,7)	1 (2,3)	2 (2,5)	

Επηρεάζει την καθημερινότητά σου;

Καθόλου	22 (59,5)	13 (29,5)	35 (43,2)	
Λίγο	6 (16,2)	13 (29,5)	19 (23,5)	L.R. = 11,365
Μέτρια	7 (18,9)	7 (15,9)	14 (17,3)	P= 0,023
Αρκετά	1 (2,7)	7 (15,9)	8 (9,9)	
Υπερβολικά	1 (2,7)	4 (9,1)	5 (6,2)	

Επηρεάζει τις επιδόσεις σου στο σχολείο;

Καθόλου	21 (56,8)	18 (40,9)	39 (48,1)	
Λίγο	9 (24,3)	9 (20,5)	18 (22,2)	L.R. = 5,850
Μέτρια	3 (8,1)	6 (13,6)	9 (11,1)	P= 0,211
Αρκετά	1 (2,7)	7 (15,9)	8 (9,9)	
Υπερβολικά	3 (8,1)	4 (9,1)	7 (8,6)	

Επηρεάζει τις σχέσεις σου με τους συμμαθητές σου;

Καθόλου	20 (54,1)	13 (29,5)	33 (40,7)	
Λίγο	7 (18,9)	10 (22,7)	17 (21,0)	L.R. = 8,220
Μέτρια	6 (16,2)	6 (13,6)	12 (14,8)	P= 0,084
Αρκετά	2 (5,4)	8 (18,2)	10 (12,3)	
Υπερβολικά	2 (5,4)	7 (15,9)	9 (11,1)	

Επηρεάζει τις σχέσεις σου με τους φίλους σου;

Καθόλου	25 (67,6)	15 (34,1)	40 (49,4)	
Λίγο	6 (16,2)	8 (18,2)	14 (17,3)	L.R. = 11,857
Μέτρια	3 (8,1)	7 (15,9)	10 (12,3)	P=0,018
Αρκετά	1 (2,7)	7 (15,9)	8 (9,9)	
Υπερβολικά	2 (5,4)	7 (15,9)	9 (11,1)	

Επηρεάζει τις σχέσεις σου με το άλλο φύλο;

Καθόλου	25 (67,6)	16 (36,4)	41 (50,6)	
Λίγο	7 (18,2)	10 (22,7)	17 (21,0)	L.R. = 11,857
Μέτρια	2 (5,4)	8 (18,2)	10 (12,3)	P= 0,018
Αρκετά	3 (8,1)	7 (15,9)	10 (12,3)	
Υπερβολικά	0 (0,0)	3 (6,8)	3 (3,7)	

Επηρεάζει τις σχέσεις σου με τους γονείς σου;

Καθόλου	23 (62,2)	23 (52,3)	46 (56,8)	
Λίγο	7 (18,9)	8 (18,2)	15 (18,5)	L.R. = 1,947
Μέτρια	4 (10,8)	5 (11,4)	9 (11,1)	P= 0,745
Αρκετά	1 (2,7)	3 (6,8)	4 (4,9)	
Υπερβολικά	2 (5,4)	5 (11,4)	7 (8,6)	

Επηρεάζει την κοινωνικότητά σου;

Καθόλου	23 (63,9)	17 (38,6)	40 (50,0)	
Λίγο	4 (11,1)	10 (22,7)	14 (17,5)	L.R. = 7,490
Μέτρια	4 (11,1)	3 (6,8)	7 (8,8)	P= 0,112
Αρκετά	3 (8,3)	7 (15,9)	10 (12,5)	
Υπερβολικά	2 (5,6)	7 (15,9)	9 (11,3)	

Επηρεάζει την υγεία σου;

Καθόλου	25 (67,6)	20 (45,5)	45 (55,6)	
Λίγο	2 (5,4)	6 (13,6)	8 (9,9)	L.R. = 7,850
Μέτρια	5 (13,5)	3 (6,8)	8 (9,9)	P= 0,097
Αρκετά	3 (8,1)	8 (18,2)	11 (13,6)	
Υπερβολικά	2 (5,4)	7 (15,9)	9 (11,1)	

L.R. = η τιμή του όπως αποδίδεται από το S.P.S.S.
=====

5. Αποτελέσματα στατιστικής επεξεργασίας Ψυχομετρικών Κλιμάκων

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα της εργασίας μας, που αφορούν συγκρίσεις μεταξύ μαθητών λυκείου αγοριών και κοριτσιών ως προς τη διασύνδεση της σχολικής βίας με ψυχολογικούς παράγοντες στα πλαίσια της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας. Για το λόγο αυτό και πριν παραθέσουμε τα

αποτελέσματα θα ξεκινήσουμε με το να παρουσιάσουμε τις υποκλίμακες στις οποίες συγκρίθηκαν και ο τρόπος βαθμολόγησής τους.

5.1. Κλίμακες που μελετήθηκαν

Κάθε ένας ερωτώμενος συμπλήρωσε 2 ψυχομετρικά ερωτηματολόγια. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται το σύνολο των κλιμάκων που υπολογίστηκαν για κάθε ένα ερωτηματολόγιο. Για κάθε μία κλίμακα περιγράφεται το σύνολο των ερωτήσεων από τις οποίες προήλθε και ο τρόπος με τον οποίο βαθμολογήθηκε κάθε μία απάντηση του ερωτώμενου.

Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)	
Συνολική βαθμολογία	από το άθροισμα των απαντήσεων στις 18 ερωτήσεις του.
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	από το άθροισμα των απαντήσεων στις ερωτήσεις 1, 2, 4, 5, 6, 7 και 8.
Αίσθημα κενού (empty)	από το άθροισμα των απαντήσεων στις ερωτήσεις 15, 16, 17 και 18.
Αντίληψη του απόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	από το άθροισμα των απαντήσεων στις ερωτήσεις 3,9,11,12,13 και 14.
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)	
Συνολική ντροπή	από το άθροισμα των απαντήσεων σε όλες τις ερωτήσεις του.
Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame)	από το άθροισμα των απαντήσεων στις ερωτήσεις 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 19, 11 και 12.
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	από το άθροισμα των απαντήσεων στις ερωτήσεις 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 και 21.
Σωματική ντροπή (bodily shame)	από το άθροισμα των απαντήσεων στις ερωτήσεις 22, 23, 24 και 25

5.2 Διαφοροποιήσεις μεταξύ μαθητών και μαθητριών ως προς το αν έχουν λάβει πορνογραφικά μηνύματα ή εικόνες με σεξουαλικό περιεχόμενο στο κινητό τους ή στο e-mail τους από συμμαθητή.

Στην παράγραφο αυτή ελέγχουμε τη διαφοροποίηση στις τιμές των κλιμάκων μεταξύ των 82 μαθητών και μαθητριών. Χρησιμοποιούμε τον έλεγχο Student (T – Test) για δύο ανεξάρτητα δείγματα για τον υπολογισμό της στατιστικής σημαντικότητας της

διαφοράς μεταξύ των υποομάδων. Η στατιστική υπόθεση που ελέγχουμε για κάθε μία από τις κλίμακες και υποκλίμακες είναι:

Στατιστική Υπόθεση : Η μέση τιμή της κλίμακας δεν διαφέρει μεταξύ των δύο ομάδων, δηλαδή μεταξύ της ομάδας των ααγοριών και της ομάδας των κοριτσιών.

Η απόρριψη της στατιστικής υπόθεσης κρίνεται από την τιμή του στατιστικού p το οποίο παρουσιάζεται σε ξεχωριστή στήλη. Ως όριο για την αποδοχή ή απόρριψη μίας στατιστικής υπόθεσης τέθηκε ο αριθμός 0,05.

Το αποτέλεσμα της εφαρμογής του T – Test δίνει τον πίνακα 10. Με σκούρο χρώμα σημειώνονται τα στατιστικώς σημαντικά συμπεράσματα, δηλαδή οι στατιστικές δοκιμασίες οι οποίες μας έδωσαν $p < 0,05$.

Πίνακας 7: Διαφοροποιήσεις μεταξύ μαθητών και μαθητριών ως προς το αν έχουν λάβει πορνογραφικά μηνύματα ή εικόνες με σεξουαλικό περιεχόμενο στο κινητό τους ή στο e-mail τους από συμμαθητή					
			T-Test		
	NAI	OXI	t	df	P
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)					
Συνολική βαθμολογία	22,47±16,793	14,60±11,883	2,220	80	,029
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	8,35±6,955	5,45±4,822	2,007	80	,048
Αίσθημα κενού (empty)	4,71±4,579	2,48±2,895	2,479	80	,015
Αντίληψη του απόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	8,35±6,891	5,92±4,371	1,792	80	,077
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)					
Χαρακτηρολογική ή ντροπή (characterological shame)	23,76±8,843	20,20±6,826	1,799	80	,076
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	20,18±7,117	16,63±6,201	2,035	80	,045
Σωματική ντροπή (bodily shame)	8,88±3,689	7,58±3,235	1,430	80	,157

Συνολική Βαθμολογία (Overall)	52,82±17,847	44,42±14,371	2,040	80	,045
-------------------------------	--------------	--------------	-------	----	------

Στον πίνακα 10, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι μαθητές και μαθήτριες οι οποίοι έχουν λάβει πορνογραφικά μηνύματα ή εικόνες με σεξουαλικό περιεχόμενο στο κινητό τους ή στο e-mail τους από συμμαθητή τους εμφανίζουν στατιστικά μεγαλύτερη μέση τιμή από αυτούς που δεν έχουν λάβει στις κλίμακες :

Συνολική βαθμολογία Κλίμακας Εξωτερικής Ντροπής (OAS)

Αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS)

Αίσθημα κενού (empty) (OAS)

Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame) (ESS)

Συνολική Βαθμολογία (Overall) (ESS)

5.3 Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν είχαν κάποια αρνητική εμπειρία κατά τη διάρκεια των μαθητικών τους χρόνων.

Στην παράγραφο αυτή ελέγχουμε τη διαφοροποίηση στις τιμές των κλιμάκων μεταξύ των 82 μαθητών και μαθητριών. Χρησιμοποιούμε τον έλεγχο Student (T – Test) για δύο ανεξάρτητα δείγματα για τον υπολογισμό της στατιστικής σημαντικότητας της διαφοράς μεταξύ των υποομάδων. Η στατιστική υπόθεση που ελέγχουμε για κάθε μία από τις κλίμακες και υποκλίμακες είναι:

Στατιστική Υπόθεση: Η μέση τιμή της κλίμακας δεν διαφέρει μεταξύ των δύο ομάδων, δηλαδή μεταξύ της ομάδας των μαθητών και μαθητριών που είχαν κάποια αρνητική εμπειρία κατά τη διάρκεια των μαθητικών τους χρόνων και των μαθητών και μαθητριών που δεν είχαν κάποια αρνητική εμπειρία κατά τη διάρκεια των μαθητικών τους χρόνων.

Η απόρριψη της στατιστικής υπόθεσης κρίνεται από την τιμή του στατιστικού p το οποίο παρουσιάζεται σε ξεχωριστή στήλη. Ως όριο για την αποδοχή ή απόρριψη μίας στατιστικής υπόθεσης τέθηκε ο αριθμός 0,05.

Το αποτέλεσμα της εφαρμογής του T – Test δίνει τον πίνακα 10. Με σκούρο χρώμα σημειώνονται τα στατιστικώς σημαντικά συμπεράσματα, δηλαδή οι στατιστικές δοκιμασίες οι οποίες μας έδωσαν $p < 0,05$.

Πίνακας 8: Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν είχαν κάποια αρνητική εμπειρία κατά τη διάρκεια των μαθητικών τους χρόνων.					
			T-Test		
	ΝΑΙ	ΟΧΙ	t	df	P
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)					
Συνολική βαθμολογία	15,90±12,331	15,74±14,078	,051	77	,959
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	6,17±5,506	5,65±5,116	,422	77	,674
Αίσθημα κενού (empty)	2,58±3,038	3,23±3,766	-,835	77	,406
Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	6,48±4,501	5,90±5,437	,512	77	,610
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)					
Χαρακτηρολογική ή ντροπή (characterological shame)	22,04±7,699	19,16±6,624	1,769	70,791	,081
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	17,71±6,732	16,39±6,092	,903	68,702	,370
Σωματική ντροπή (bodily shame)	8,10±3,385	7,52±3,395	,753	77	,454
Συνολική Βαθμολογία (Overall)	47,85±16,330	43,06±13,871	1,397	71,288	,167

5.4 Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν εκτέθηκαν σε σκηνές βίας κατά τα σχολικά τους χρόνια.

Στην παράγραφο αυτή ελέγχουμε τη διαφοροποίηση στις τιμές των κλιμάκων μεταξύ των 82 μαθητών και μαθητριών. Χρησιμοποιούμε τον έλεγχο Student (T – Test) για

δύο ανεξάρτητα δείγματα για τον υπολογισμό της στατιστικής σημαντικότητας της διαφοράς μεταξύ των υποομάδων. Η στατιστική υπόθεση που ελέγχουμε για κάθε μία από τις κλίμακες και υποκλίμακες είναι:

Στατιστική Υπόθεση: Η μέση τιμή της κλίμακας δεν διαφέρει μεταξύ των δύο ομάδων, δηλαδή μεταξύ της ομάδας των μαθητών και μαθητριών που εκτέθηκαν σε σκηνές βίας κατά τα σχολικά τους χρόνια και αυτών που δεν εκτέθηκαν.

Η απόρριψη της στατιστικής υπόθεσης κρίνεται από την τιμή του στατιστικού p το οποίο παρουσιάζεται σε ξεχωριστή στήλη. Ως όριο για την αποδοχή ή απόρριψη μίας στατιστικής υπόθεσης τέθηκε ο αριθμός 0,05.

Το αποτέλεσμα της εφαρμογής του T – Test δίνει τον πίνακα 10. Με σκούρο χρώμα σημειώνονται τα στατιστικώς σημαντικά συμπεράσματα, δηλαδή οι στατιστικές δοκιμασίες οι οποίες μας έδωσαν $p < 0,05$.

Πίνακας 9: Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν εκτέθηκαν σε σκηνές βίας κατά τα σχολικά τους χρόνια.					
			T-Test		
	NAI	OXI	t	df	P
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)					
Συνολική βαθμολογία	19,36±13,553	12,43±12,167	2,435	79,351	,017
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	6,89±5,650	5,03±5,003	1,582	79,533	,118
Αίσθημα κενού (empty)	3,87±3,590	1,81±2,817	2,905	79,846	,005
Αντίληψη του απόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	7,51±5,264	5,11±4,489	2,231	79,879	,029
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)					
Συνολική ντροπή	49,44±16,796	42,16±12,668	2,236	79,458	,028
Χαρακτηρολογική ή ντροπή (characterological shame)	22,02±7,826	19,62±6,651	1,501	79,899	,137
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	18,87±7,310	15,54±4,902	2,454	77,104	,016

Σωματική ντροπή (bodily shame)	8,56±3,596	7,00±2,848	2,185	79,903	,032
--------------------------------	------------	------------	-------	--------	------

Στον πίνακα 9, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι μαθητές και μαθήτριες οι οποίοι εκτέθηκαν σε σκηνές βίας κατά τα σχολικά τους χρόνια εμφανίζουν στατιστικά μεγαλύτερη μέση τιμή από αυτούς που δεν έχουν εκτέθηκαν σε σκηνές βίας κατά τα σχολικά τους χρόνια στις κλίμακες :

Συνολική βαθμολογία Κλίμακας Εξωτερικής Ντροπής (OAS)

Αίσθημα κενού (empty) (OAS)

Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes) (OAS)

Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame) (ESS)

Συνολική Βαθμολογία (Overall) (ESS)

Σωματική ντροπή (bodily shame) (ESS)

5.5 Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν έχουν δεχθεί σωματική βία από κάποιον/α συμμαθητή τους.

Στην παράγραφο αυτή ελέγχουμε τη διαφοροποίηση στις τιμές των κλιμάκων μεταξύ των 82 μαθητών και μαθητριών. Χρησιμοποιούμε τον έλεγχο Student (T – Test) για δύο ανεξάρτητα δείγματα για τον υπολογισμό της στατιστικής σημαντικότητας της διαφοράς μεταξύ των υποομάδων. Η στατιστική υπόθεση που ελέγχουμε για κάθε μία από τις κλίμακες και υποκλίμακες είναι:

Στατιστική Υπόθεση : Η μέση τιμή της κλίμακας δεν διαφέρει μεταξύ των δύο ομάδων, δηλαδή μεταξύ της ομάδας των μαθητών και μαθητριών που έχουν δεχθεί σωματική βία από κάποιον/α συμμαθητή τους και αυτών που δεν έχουν δεχθεί.

Η απόρριψη της στατιστικής υπόθεσης κρίνεται από την τιμή του στατιστικού p το οποίο παρουσιάζεται σε ξεχωριστή στήλη. Ως όριο για την αποδοχή ή απόρριψη μίας στατιστικής υπόθεσης τέθηκε ο αριθμός 0,05.

Το αποτέλεσμα της εφαρμογής του T – Test δίνει τον πίνακα 10. Με σκούρο χρώμα σημειώνονται τα στατιστικώς σημαντικά συμπεράσματα, δηλαδή οι στατιστικές δοκιμασίες οι οποίες μας έδωσαν $p < 0,05$.

Πίνακας 10: Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν έχουν δεχθεί σωματική βία από κάποιον/α συμμαθητή τους.					
			T-Test		
	ΝΑΙ	ΟΧΙ	t	df	P
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)					
Συνολική βαθμολογία	22,91±15,863	13,63±11,312	2,968	80	,004
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	8,57±6,901	5,07±4,406	2,730	80	,008
Αίσθημα κενού (empty)	4,17±4,292	2,46±2,891	2,093	80	,039
Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	8,96±5,772	5,44±4,403	2,968	80	,004
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)					
Συνολική ντροπή	55,04±17,867	42,69±12,946	3,472	80	,001
Χαρακτηρολογική ή ντροπή (characterological shame)	25,13±8,646	19,31±6,157	3,419	80	,001
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	20,09±7,579	16,31±5,784	2,431	80	,017
Σωματική ντροπή (bodily shame)	9,83±3,810	7,08±2,836	3,558	80	,001

Στον πίνακα 10, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι μαθητές και μαθήτριες που έχουν δεχθεί σωματική βία από κάποιον/α συμμαθητή τους εμφανίζουν στατιστικά μεγαλύτερη μέση τιμή από αυτούς που δεν έχουν και αυτών που δεν έχουν δεχθεί στις κλίμακες :

Συνολική βαθμολογία Κλίμακας Εξωτερικής Ντροπής (OAS)

Αίσθημα κενού (empty) (OAS)

Αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS)

Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes) (OAS)

Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame) (ESS)

Συνολική Βαθμολογία (Overall) (ESS)

Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame) (ESS)

Σωματική ντροπή (bodily shame) (ESS)

5.6 Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν έχουν δεχθεί ψυχολογικό εκβιασμό.

Στην παράγραφο αυτή ελέγχουμε τη διαφοροποίηση στις τιμές των κλιμάκων μεταξύ των 82 μαθητών και μαθητριών. Χρησιμοποιούμε τον έλεγχο Student (T – Test) για δύο ανεξάρτητα δείγματα για τον υπολογισμό της στατιστικής σημαντικότητας της διαφοράς μεταξύ των υποομάδων. Η στατιστική υπόθεση που ελέγχουμε για κάθε μία από τις κλίμακες και υποκλίμακες είναι:

Στατιστική Υπόθεση : Η μέση τιμή της κλίμακας δεν διαφέρει μεταξύ των δύο ομάδων, δηλαδή μεταξύ της ομάδας των μαθητών και μαθητριών που έχουν δεχθεί ψυχολογικό εκβιασμό τους και αυτών που δεν έχουν δεχθεί.

Η απόρριψη της στατιστικής υπόθεσης κρίνεται από την τιμή του στατιστικού p το οποίο παρουσιάζεται σε ξεχωριστή στήλη. Ως όριο για την αποδοχή ή απόρριψη μίας στατιστικής υπόθεσης τέθηκε ο αριθμός 0,05.

Το αποτέλεσμα της εφαρμογής του T – Test δίνει τον πίνακα 10. Με σκούρο χρώμα σημειώνονται τα στατιστικώς σημαντικά συμπεράσματα, δηλαδή οι στατιστικές δοκιμασίες οι οποίες μας έδωσαν $p < 0,05$.

Πίνακας 11: Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν έχουν δεχθεί ψυχολογικό εκβιασμό.		
		T-Test

	NAI	OXI	t	df	P
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)					
Συνολική βαθμολογία	22,85±3,829	14,10±1,423	2,647	80	,010
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	8,65±1,639	5,21±,558	2,553	80	,013
Αίσθημα κενού (empty)	4,35±,955	2,48±,378	2,181	80	,032
Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	8,80±1,337	5,66±,571	2,496	80	,015
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)					
Συνολική ντροπή	56,95±18,080	42,68±12,788	3,902	80	,000
Χαρακτηρολογική ή ντροπή (characterological shame)	25,50±1,909	19,47±,808	3,379	80	,001
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	21,50±1,797	16,03±,683	3,479	80	,001
Σωματική ντροπή (bodily shame)	9,95±3,605	7,18±2,995	3,422	80	,001

Στον πίνακα 11, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι μαθητές και μαθήτριες που έχουν δεχθεί ψυχολογικό εκβιασμό εμφανίζουν στατιστικά μεγαλύτερη μέση τιμή από αυτούς που δεν έχουν δεχθεί στις κλίμακες :

Συνολική βαθμολογία Κλίμακας Εξωτερικής Ντροπής (OAS)

Αίσθημα κενού (empty) (OAS)

Αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS)

Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes) (OAS)

Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame) (ESS)

Συνολική Βαθμολογία (Overall) (ESS)

Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame) (ESS)

Σωματική ντροπή (bodily shame) (ESS)

5.7. Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν έχουν δεχθεί σεξουαλική παρενόχληση από συμμαθητές/τριες.

Στην παράγραφο αυτή ελέγχουμε τη διαφοροποίηση στις τιμές των κλιμάκων μεταξύ των 82 μαθητών και μαθητριών. Χρησιμοποιούμε τον έλεγχο Student (T – Test) για δύο ανεξάρτητα δείγματα για τον υπολογισμό της στατιστικής σημαντικότητας της διαφοράς μεταξύ των υποομάδων. Η στατιστική υπόθεση που ελέγχουμε για κάθε μία από τις κλίμακες και υποκλίμακες είναι:

Στατιστική Υπόθεση: Η μέση τιμή της κλίμακας δεν διαφέρει μεταξύ των δύο ομάδων, δηλαδή μεταξύ της ομάδας των μαθητών και μαθητριών που έχουν δεχθεί σεξουαλική παρενόχληση από συμμαθητές/τριες.

Η απόρριψη της στατιστικής υπόθεσης κρίνεται από την τιμή του στατιστικού p το οποίο παρουσιάζεται σε ξεχωριστή στήλη. Ως όριο για την αποδοχή ή απόρριψη μίας στατιστικής υπόθεσης τέθηκε ο αριθμός 0,05.

Το αποτέλεσμα της εφαρμογής του T – Test δίνει τον πίνακα 10. Με σκούρο χρώμα σημειώνονται τα στατιστικώς σημαντικά συμπεράσματα, δηλαδή οι στατιστικές δοκιμασίες οι οποίες μας έδωσαν $p < 0,05$.

Πίνακας 12: Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μαθητών και μαθητριών ως προς το αν έχουν δεχθεί σεξουαλική παρενόχληση από συμμαθητές/τριες.					
			T-Test		
	NAI	OXI	t	df	P
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)					
Συνολική βαθμολογία	27,12±14,330	13,38±11,563	4,143	80	,000
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	9,76±6,600	5,08±4,648	3,375	80	,001
Αίσθημα κενού (empty)	5,71±3,820	2,22±2,907	4,118	80	,000
Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν	10,29±5,253	5,42±4,507	3,839	80	,000

κάνει λάθη (Mystakes)					
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)					
Συνολική ντροπή	55,06±17,658	43,83±14,020	2,781	80	,007
Χαρακτηρολογική ή ντροπή (characterological shame)	25,76±8,857	19,68±6,435	3,199	80	,002
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	20,18±7,170	16,63±6,186	1,866	22,623	,075
Σωματική ντροπή (bodily shame)	9,12±4,299	7,52±3,011	1,769	80	,081

Στον πίνακα 12, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι μαθητές και μαθήτριες που έχουν δεχθεί σεξουαλική παρενόχληση από συμμαθητές/τριες εμφανίζουν στατιστικά μεγαλύτερη μέση τιμή από αυτούς που δεν έχουν δεχθεί στις κλίμακες:

Συνολική βαθμολογία Κλίμακας Εξωτερικής Ντροπής (OAS)

Αίσθημα κενού (empty) (OAS)

Αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS)

Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes) (OAS)

Συνολική Βαθμολογία (Overall) (ESS)

Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame) (ESS)

5.8. Στατιστικές Διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με τους φίλους τους εξαιτίας της σχολικής βίας.

Στον πίνακα 13, που ακολουθεί, παρουσιάζονται οι στατιστικές διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με τους φίλους τους εξαιτίας της σχολικής βίας όπως καταγράφηκαν στην παρούσα εργασία. Για την ανίχνευση των διαφοροποιήσεων χρησιμοποιήθηκε η δοκιμασία ANOVA.

Εμφανίζονται στατιστικώς σημαντικές διαφοροποιήσεις στις παρακάτω κλίμακες :

Συνολική βαθμολογία εξωτερικής ντροπής (OAS) ($p=0,001$)
 Αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS) ($p=0,004$)
 Αίσθημα κενού (empty- OAS) ($p=0,003$)
 Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes- OAS) ($p=0,001$)
 Συνολική ντροπή εξωτερικής ντροπής (ESS) ($p=0,007$)
 Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame) (ESS) ($p=0,003$)
 Σωματική ντροπή (bodily shame) (ESS) ($p=0,005$)

Πίνακας 13: Διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με τους φίλους τους εξαιτίας της σχολικής βίας.

	F	p
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)		
Συνολική βαθμολογία	5,483	,001
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	4,159	,004
Αίσθημα κενού (empty)	4,389	,003
Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	4,950	,001
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)		
Συνολική ντροπή	3,792	,007
Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame)	4,301	,003
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	1,768	,144
Σωματική ντροπή (bodily shame)	4,106	,005

5.9. Στατιστικές Διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με τους γονείς τους εξαιτίας της σχολικής βίας.

Στον πίνακα 12, που ακολουθεί, παρουσιάζονται οι στατιστικές διαφοροποιήσεις στις τιμές των κλιμάκων που μετρήθηκαν μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με τους γονείς τους εξαιτίας της σχολικής βίας όπως καταγράφηκαν στην παρούσα εργασία. Για την ανίχνευση των διαφοροποιήσεων χρησιμοποιήθηκε η δοκιμασία ANOVA.

Συνολική βαθμολογία εξωτερικής ντροπής (OAS) ($p=0,001$)
 Αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS) ($p=0,002$)
 Αίσθημα κενού (empty- OAS) ($p=0,008$)

Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes-OAS) ($p=0,002$)

Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame) (ESS) ($p=0,028$)

Πίνακας 14: Διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με τους φίλους τους εξαιτίας της σχολικής βίας.

	F	p
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)		
Συνολική βαθμολογία	4,964	,001
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	4,681	,002
Αίσθημα κενού (empty)	3,726	,008
Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	4,539	,002
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)		
Συνολική ντροπή	1,425	,234
Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame)	,660	,622
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	2,881	,028
Σωματική ντροπή (bodily shame)	1,467	,221

5.10. Στατιστικές Διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού της κοινωνικότητας των μαθητών εξαιτίας της σχολικής βίας.

Στον πίνακα 12, που ακολουθεί, παρουσιάζονται οι στατιστικές διαφοροποιήσεις στις τιμές των κλιμάκων που μετρήθηκαν μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού της κοινωνικότητας των μαθητών εξαιτίας της σχολικής βίας όπως καταγράφηκαν στην παρούσα εργασία. Για την ανίχνευση των διαφοροποιήσεων χρησιμοποιήθηκε η δοκιμασία ANOVA.

Εμφανίζονται στατιστικώς σημαντικές διαφοροποιήσεις στις παρακάτω κλίμακες :

Συνολική βαθμολογία εξωτερικής ντροπής (OAS) ($p=0,008$)

Αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS) ($p=0,016$)

Αίσθημα κενού (empty- OAS) ($p=0,006$)

Συνολική ντροπή εξωτερικής ντροπής (ESS) ($p=0,002$)

Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame) (ESS) ($p=0,004$)

Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame) (ESS) ($p=0,033$)

Σωματική ντροπή (bodily shame) (ESS) ($p=0,001$)

Πίνακας 15: Διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού της κοινωνικότητας των μαθητών εξαιτίας της σχολικής βίας.

	F	p
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)		
Συνολική βαθμολογία	3,755	,008
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	3,277	,016
Αίσθημα κενού (empty)	3,984	,006
Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	2,398	,058
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)		
Συνολική ντροπή	4,713	,002
Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame)	4,124	,004
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	2,783	,033
Σωματική ντροπή (bodily shame)	5,453	,001

5.11. Στατιστικές Διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με το άλλο εξαιτίας της σχολικής βίας.

Στον πίνακα 16, που ακολουθεί, παρουσιάζονται οι στατιστικές διαφοροποιήσεις στις τιμές των κλιμάκων που μετρήθηκαν μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με το άλλο εξαιτίας της σχολικής βίας. όπως καταγράφηκαν στην παρούσα εργασία. Για την ανίχνευση των διαφοροποιήσεων χρησιμοποιήθηκε η δοκιμασία ANOVA.

Εμφανίζονται στατιστικώς σημαντικές διαφοροποιήσεις στις παρακάτω κλίμακες :

Αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS) ($p=0,040$)

Συνολική ντροπή εξωτερικής ντροπής (ESS) ($p=0,002$)

Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame) (ESS) ($p=0,026$)

Πίνακας 16: Διαφοροποιήσεις μεταξύ κατηγοριών επηρεασμού των σχέσεων των μαθητών με το άλλο εξαιτίας της σχολικής βίας.

	F	p
Κλίμακα Εξωτερικής Ντροπής - Other As Shamer Scale (OAS)		
Συνολική βαθμολογία	1,825	,133
Αίσθημα κατωτερότητας (inferior)	2,637	,040
Αίσθημα κενού (empty)	1,002	,412

Αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes)	,956	,437
Κλίμακα για το Βίωμα της Ντροπής - Experience of Shame Scale (ESS)		
Συνολική ντροπή	4,713	,002
Χαρακτηρολογική ντροπή (characterological shame)	2,922	,026
Συμπεριφορική ντροπή (behavioral shame)	,770	,548
Σωματική ντροπή (bodily shame)	2,013	,101

6. Συζήτηση

Πριν σχολιάσουμε τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης και τα σχετίσουμε με αποτελέσματα παρόμοιων μελετών, θεωρούμε σημαντικό να σημειώσουμε: α) ποιοι είναι οι περιορισμοί της, και β) σε τι δεν απαντάει η συγκεκριμένη μελέτη.

6.1. Οριοθετήσεις

Στην παρούσα ερευνητική μελέτη, εξετάστηκαν αποκλειστικά άτομα νεαρής ηλικίας και η συγκεκριμένη μελέτη αφορά μόνο μαθητές όλοι στο Λύκειο. Για τα αποτελέσματα που προέκυψαν συνολικά από τη στατιστική ανάλυση και την ερμηνεία τους οφείλουμε να διατυπώσουμε ορισμένες επιφυλάξεις που αφορούν στην πιθανή διαπλοκή του τύπου αίτιο – αιτιατό και «παρόν εκφραζόμενο συναίσθημα». Το συνολικό δείγμα ανήρθε σε 82 μαθητές συνιστώντας ένα μικρό

δείγμα του μαθητικού πληθυσμού. Για να οριστούν με σαφήνεια οι επιπτώσεις της σχολικής βίας θα απαιτείτο μεγαλύτερο δείγμα και αντιπροσωπευτικό από την ελληνική επικράτεια.

Σε καμία περίπτωση, λοιπόν, δεν μπορούμε να οδηγηθούμε στη διατύπωση μιας γραμμικής αιτιολογικής υπόθεσης που να υποστηρίζει τα αίτια αλλά και τις επιπτώσεις της σχολικής βίας. Ωστόσο, από τα αποτελέσματα βγαίνουν κάποια συμπεράσματα για τις συσχετίσεις της σχολικής βίας με το συναίσθημα της εξωτερικής και εσωτερικής ντροπής τα οποία και χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης μέσω πολυπαραγοντικών στατιστικών μοντέλων.

Βεβαίως, δεν αποτέλεσε στόχο της παρούσας έρευνας η εξειδικευμένη μελέτη ψυχολογικών παραγόντων που ενδεχομένως να επηρεάζουν τη σχέση των μαθητών και μαθητριών με τη σχολική βία, γεγονός που θα απαιτούσε διαφορετικό ερευνητικό σχεδιασμό και εκτίμηση ποικίλων ακόμη παραγόντων για μια μελέτη αναδρομικού χαρακτήρα.

6.2 Κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ των μαθητών και μαθητριών

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης φαίνεται να σκιαγραφούν ένα προφίλ των μαθητών και μαθητριών της Αττικής, το οποίο δεν διαφέρει από εκείνο άλλων μελετών μια και συμφωνούν με κείνα του Παρατηρητηρίου για την κοινωνία της πληροφορίας (2006 και 2008). Ως προς το φύλο δεν ήταν αρκετά ισόποσα μοιρασμένοι μια και τα αγόρια ήταν 37 (ποσοστό 45.1%), και τα κορίτσια 45 (ποσοστό 54.9%). Όσον αφορά την *οικογενειακή τους κατάσταση*, τα μεγαλύτερα ποσοστά τόσο των αγοριών (88,9%) όσο και των κοριτσιών (88,9%) έχουν αδέρφια, χωρίς στατιστική διαφορά μεταξύ τους ($P=1,00$) στη σύγκρισή τους με το χ^2 του Pearson. Ποσοστό (77,8%) ζει με τους γονείς, οι 2 στους 10 ζει μόνο με τη μητέρα, ο 1 στους 10 περίπου ζουν με τον πατέρα και περίπου ο 1 στους 10 ζει με τον παππού και τη γιαγιά.

6.3 Αρνητικές εμπειρίες κατά τη χρήση του διαδικτύου

Στην ερώτηση αν κατά τα μαθητικά τους χρόνια τους στο διαδίκτυο αντιμετώπισαν κάτι περίεργο ή ασυνήθιστο, διαπιστώθηκε ότι περίπου τόσο τα μισά αγόρια (ποσοστό 51,4%) όσο και τα μισά κορίτσια (ποσοστό 53,3%) περίπου, δεν ανέφεραν ότι αντιμετώπισαν κάτι περίεργο ή ασυνήθιστο, χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ τους στη σύγκριση των ποσοστών τους με το L.R. ($P=0,8796$). 3

μαθητές στους 10 περίπου του δείγματος ανέφεραν ότι αντιμετώπισαν κάτι περίεργο ή ασυνήθιστο κατά τα μαθητικά τους χρόνια. Στην ερώτηση αν κατά τα μαθητικά τους χρόνια έχουν αισθανθεί ότι κινδυνεύουν, διαπιστώθηκε ότι πάνω από τα μισά αγόρια (ποσοστό 75,7%) και πάνω από τα μισά κορίτσια (ποσοστό 66,7%) ανέφεραν ότι δεν αισθάνθηκαν να κινδυνεύουν, χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ τους στη σύγκριση των ποσοστών τους με το L.R. ($P=0,771$). Μόνο 1 μαθητής στους 10 περίπου του δείγματος ανέφερε ότι αισθάνθηκε να κινδυνεύει κατά τα μαθητικά τους χρόνια. Τα παρόντα αποτελέσματα ενισχύονται από την έρευνα, που έγινε με πρωτοβουλία των Mijjn Kind Online και KPN σε 11.000 νέους και έδειξε ότι δεν ένιωσαν ότι είχαν εκτεθεί σε κάτι αρνητικό. Προφανώς οι νέοι εξετάζουν τέτοιες καταστάσεις με ευκολία. Η ανωνυμία στο διαδίκτυο αυξάνει τη δυνατότητα για αρνητικές εμπειρίες αλλά κατά τη ίδια χρονική διάρκεια αυτές κατανοούνται ως λιγότερο αρνητικές από ότι γεγονότα στην πραγματική ζωή (www.saferinternet.org).

Στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να διαδίδει μία κακή φήμη κατά τα μαθητικά τους χρόνια, διαπιστώθηκε ότι ποσοστό της τάξης του 48,6% των αγοριών είχαν αυτή την εμπειρία. Το αντίστοιχο ποσοστό για τα κορίτσια είναι μεγαλύτερο, της τάξης του 70,5%. Μεταξύ των μαθητών και των μαθητριών στη σύγκριση των ποσοστών τους με το χ^2 του Pearson ($P=0,046$) δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Ο 6 στους 10 από τους μαθητές και τις μαθήτριες δήλωσαν ότι είχαν την εμπειρία κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να διαδίδει μία κακή φήμη για αυτούς κατά τα μαθητικά τους χρόνια. Στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να «ανεβάζει» φωτογραφίες τους χωρίς την έγκρισή τους, διαπιστώθηκε ότι ποσοστό της τάξης του 13,9% των αγοριών είχε αυτή την εμπειρία. Το αντίστοιχο ποσοστό για τα κορίτσια είναι μικρότερο και είναι της τάξης του 6,7%. Μεταξύ των μαθητών και των μαθητριών στη σύγκριση των ποσοστών τους με το χ^2 του Pearson ($P=0,279$) δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Ο 1 στους 10 περίπου των μαθητών του δείγματος δήλωσε ότι είχε την εμπειρία κάποιος άγνωστος ή γνωστός του να «ανεβάζει» φωτογραφίες του στο διαδίκτυο χωρίς την έγκρισή τους. Στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους στέλνει απειλητικά μηνύματα, διαπιστώθηκε ότι ποσοστό της τάξης του 5,6% των αγοριών είχε αυτή την εμπειρία. Το αντίστοιχο ποσοστό για τα κορίτσια είναι μεγαλύτερο και είναι της τάξης του 13,3%. Στη σύγκριση των ποσοστών τους με το χ^2 του Pearson ($P=0,244$) δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Ο 1 στους 10 περίπου από τους μαθητές και τις μαθήτριες του δείγματος δήλωσε ότι είχε την εμπειρία κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους στέλνει απειλητικά μηνύματα (πίνακας 5). Στην ερώτηση αν

τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους εκβιάζει, δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο φύλων (11,1% για τα αγόρια και 17,8% για τα κορίτσια). Το 14,8 % του δείγματος δήλωσε ότι είχε αυτή την εμπειρία. Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης συμφωνούν με κείνα διεθνών μελετών όπου έχουν διαπιστώσει ότι τα παιδιά χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο μπορεί να εκτεθούν σε προσβλητικό περιεχόμενο, να έρθουν σε επαφή με αγνώστους που μπορούν να τα βλάψουν, τα παιδιά να υπόκεινται σε πιέσεις από τις έμμεσες αλλά επιβλητικές διαφημίσεις (Thomas, 1997), τα παιδιά μέσω του διαδικτύου μπορούν να εκτεθούν σε παράνομο υλικό το οποίο μπορεί βίαιο, μπορεί να πάρουν email ή άλλα μηνύματα τα οποία είναι τους δημιουργούν αμηχανία, ή είναι εχθρικά, upsetting, (ανατρεπτικά) ή να συνιστούν on line παρενόχληση και στην περίπτωση που δίνουν τα προσωπικά τους στοιχεία σε αγνώστους, γίνονται αντικείμενο ενός πιθανού κινδύνου να παρενοχληθούν και εκτός διαδικτύου (Magid, 1998), στο διαδίκτυο ο κίνδυνος προέρχεται από κάποιον που το παιδί δεν έχει ξανασυναντήσει στο φυσικό περιβάλλον (Berger, 2005), το διαδίκτυο ακόμη μπορεί να δημιουργήσει σχέσεις εξαπάτησης καθώς και κινδύνους για τους εφήβους (Armagh, 1998). Ακόμη τα συγκεκριμένα αποτελέσματα ενισχύονται με την πρώτη από τις έρευνες που διεξήχθησαν στον Καναδά και κατέδειξε ότι το ¼ των νέων χρηστών του διαδικτύου είχαν την εμπειρία της online παρενόχλησης (Mnet, 2001), αλλά και τις τελευταίες του Li (2006 και 2007) με παρόμοια αποτελέσματα, καθώς και με τις διαπιστώσεις των ερευνών του National Children's Home, (2002 και 2005), που έγιναν στη Βρετανία, σε δείγμα 856 παιδιών ηλικίας 11-19 ετών, όπου διαπιστώθηκε ότι 1 στα 4 παιδιά είχε υποστεί cyber bullying. Ενισχύονται, δε, και από τις διαπιστώσεις της πρόσφατης έρευνας, στις ΗΠΑ, των Kowalski & Limber (2007), όπου το 11% των μαθητών του δείγματός τους δήλωσε ότι είχε απειληθεί ηλεκτρονικά αλλά και τις διαπιστώσεις της έρευνας, που πραγματοποιήθηκε από την msn cyber bullying report (2008), όπου το 1 στα 10 παιδιά στη Βρετανία είχε την εμπειρία του cyber bullying, τα αποτελέσματα της μελέτης των Smith και συν., (2006), όπου διαπιστώθηκε ότι το 22% των μαθητών στο Λονδίνο ήταν θύματα του cyber bullying τουλάχιστον μία φορά, καθώς και με τα αποτελέσματα της τηλεφωνικής έρευνας σε 935 παιδιά, ηλικίας 12-17 ετών, που πραγματοποιήθηκε το 2006 από την Pew Internet & American Life Project, και έδειξε ότι το 32% των νέων που χρησιμοποιούν διαδίκτυο έχουν γίνει στόχος του cyber bullying. Τέλος, τα παρόντα αποτελέσματα ενισχύονται και από τις διαπιστώσεις της ελληνικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Δράσης SAFE NET HOME (2005), που έδειξαν ότι σχεδόν το 54% των μαθητών ήταν θύματα εκφοβισμού και πάνω από το ¼ αυτών είχαν δεχθεί ουσιαστική ενόχληση-εκβιασμό ή εκφοβισμό. Περισσότεροι από τους μισούς

γνώριζαν κάποιο συμμαθητή ή συμμαθήτρια που είχε αντιμετωπίσει παρόμοιο πρόβλημα και πάνω από το 40% των θυμάτων δεν γνώριζαν ή δεν είχαν καμία ιδέα για το ποιος ευθυνόταν για αυτή την πράξη.

Παρόμοια ήταν και τα αποτελέσματα στην ερώτηση αν τους έχει συμβεί κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους παρενοχλεί σεξουαλικά, με τη διαφορά ότι τα ποσοστά ήταν πιο υψηλά για τα αγόρια (ποσοστό 13,9%) ενώ κορίτσια ποσοστό 4,4%). Το 8,6% του δείγματος δήλωσε ότι είχε την εμπειρία κάποιος άγνωστος ή γνωστός τους να τους παρενοχλεί σεξουαλικά. Το παρόν αποτέλεσμα ενισχύεται από την έρευνα των Fleming, Greentree, Cocotti-Muller, Elias & Morrison (2007), σε Αυστραλούς νεολαίους όπου διαπιστώθηκε ότι τα αγόρια εκτίθενται περισσότερο από τα κορίτσια σε σκηνές βίας (76,9% αγόρια, 55% κορίτσια).

6.4 Σχέση του Διαδικτύου με τη Σχολική βία και τη Σεξουαλική Παρενόχληση

Από τα αποτελέσματα της μελέτης μας διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες οι οποίοι έχουν λάβει πορνογραφικά μηνύματα ή εικόνες με σεξουαλικό περιεχόμενο στο κινητό τους ή στο e-mail τους από συμμαθητή τους εμφανίζουν στατιστικά μεγαλύτερη μέση τιμή από αυτούς που δεν έχουν λάβει σε όλες τις κλίμακες της εξωτερικής και εξωτερικής ντροπής. Τα συγκεκριμένα ευρήματα ενισχύονται από τις μελέτες της Paasonen (2006), αναλύοντας 366 εκούσιων mail που διαφήμιζαν πορνό websites και συνδυάζοντας την περιγραφή του περιεχομένου και μια πιο βαθιά μελέτη θεωρεί την ορολογία, τα καλολογικά στοιχεία στην υπηρεσία της εμπορικής ετεροφυλικής πορνογραφίας. Οι διαφημίσεις μέσω των spam δημιουργούν υπερβολικές επιδείξεις διαφοράς φύλου, αλλά και με τα αποτελέσματα της έρευνας του Finn (2004) σε 339 φοιτητές του Παν/μίου New Hampshire όπου διαπιστώθηκε ότι το 10-15% περίπου έλαβαν email ή instant messenger (I-M) τα οποία ήταν απειλητικά ή είχαν υβριστικό περιεχόμενο ή παρενοχλούσαν και το 58,7% έλαβαν ανεπιθύμητη πορνογραφία η οποία ήταν πιθανόν να παρενοχλήσει. Επίσης, από τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης διαπιστώνεται ότι πολλές φορές το διαδίκτυο μπορεί να γίνει εργαλείο θυματοποίησης, αποτέλεσμα που συμφωνεί και με τη μελέτη των Ybarra και συν., (2007) για τη συμπεριφορά των ανηλίκων στο διαδίκτυο.

6.5 Συναισθηματικές Επιπτώσεις της Σεξουαλικής Παρενόχλησης στο Σχολικό Περιβάλλον

Από τα αποτελέσματα της μελέτης μας διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες που έχουν δεχθεί σεξουαλική παρενόχληση από συμμαθητές/τριες στο σχολικό περιβάλλον εμφανίζουν στατιστικά μεγαλύτερη μέση τιμή από αυτούς που δεν έχουν δεχθεί στη συνολική βαθμολογία κλίμακας εξωτερικής ντροπής (OAS), στο αίσθημα κενού (empty) (OAS), στο αίσθημα κατωτερότητας (inferior) (OAS), στην αντίληψη του ατόμου για την αντίδραση των άλλων όταν κάνει λάθη (Mystakes) (OAS), της χαρακτηρολογικής ντροπής (characterological shame) (ESS), καθώς και στην συνολική βαθμολογία της εσωτερικής ντροπής (Overall) (ESS). Τα συγκεκριμένα αποτελέσματά ενισχύονται από την on line ερευνητική μελέτη των Sabina, Wolak, Finkelhor (2008) όπου διαπιστώθηκε ότι το 18,7% των κοριτσιών ανέφερε ότι μετά την έκθεσή τους σε πορνογραφικό υλικό είχαν επηρεαστεί ψυχολογικά. Ακόμη τα αποτελέσματά μας συμφωνούν και με τις διαπιστώσεις των μελετών των Brenner, 1996 και 1997 - Egger & Rauterberg, 1996 - Greenfield, 2000 - Griffiths, 1998 - Kraut, Patterson, Lundmark, Kiesler, Mukopadhyay, & Scherlis, 1998 - Young, 1996b και 1997 - Dansky & Kilpatrick, 1997.

Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης, σχετικά με τα χαρακτηριστικά της ομάδας των ανήλικων μαθητών και τη σχολική βία, είναι τα εξής:

- Τα αγόρια εκθέτουν τον εαυτό τους σε σεξουαλικό υλικό συχνότερα από ότι τα κορίτσια και έχουν πρόσβαση σε ιστοσελίδες πορνογραφικού περιεχομένου.
- οι μαθητές και μαθήτριες οι οποίοι εκτέθηκαν σε σκηνές βίας κατά τα σχολικά τους χρόνια εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής από αυτούς που δεν έχουν εκτέθηκαν σε σκηνές βίας κατά τα σχολικά τους χρόνια.
- οι μαθητές και μαθήτριες που έχουν δεχθεί σωματική βία από κάποιον/α συμμαθητή τους εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής από αυτούς που δεν έχουν δεχθεί

- οι μαθητές και μαθήτριες που έχουν δεχθεί ψυχολογικό εκβιασμό εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής από αυτούς που δεν έχουν δεχθεί
- οι μαθητές και μαθήτριες που έχουν δεχθεί σεξουαλική παρενόχληση από συμμαθητές/τριες εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής από αυτούς που δεν έχουν δεχθεί.
- Η σεξουαλική παρενόχληση δεν είναι ένα κυρίαρχο φαινόμενο μεταξύ των ανήλικων μαθητών του συγκεκριμένου δείγματος, αλλά όταν αυτό συμβαίνει αφορά περισσότερο τους ανήλικους μαθητές παρά τις ανήλικες μαθήτριες.
- Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μέσα από το διαδίκτυο είναι μια πραγματικότητα αν και σε χαμηλά ποσοστά για το δείγμα της παρούσας μελέτης. Όταν συμβαίνει υπάρχουν επιπτώσεις, όπως του να νοιώσουν φόβο, θυμό, ντροπή, εξευτελισμό, και ανάγκη να κλειστούν στον εαυτό τους.

Γενικότερα, διαπιστώθηκε ότι η σχολική βία ασκεί μεγάλη επιρροή στα παιδιά. Η σχολική βία αποτελεί ένα εξαιρετικά επίκαιρο και ταυτόχρονα πολυσύνθετο ζήτημα, η εκδήλωση του οποίου είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων που απαιτούν διερεύνηση, ερμηνεία και αντιμετώπιση. Το φαινόμενο της σχολικής βίας τα τελευταία χρόνια, τείνει να πάρει τη μορφή κοινωνικού προβλήματος, το οποίο περικλείει ένα εύρος συμπεριφορών.

Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης αναδεικνύουν ότι η σχολική βία δημιουργεί συναισθήματα ντροπής και αισθήματα κατωτερότητας στους μαθητές που την έχουν υποστεί.

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός (cyber bullying) αναδεικνύεται ως νέο κοινωνικό πρόβλημα λόγω της κακής χρήσης των νέων τεχνολογιών από τους ανήλικους μαθητές του δείγματος.

Θα πρέπει να μελετηθεί και να διερευνηθεί το φαινόμενο περαιτέρω σε πανελλαδικό επίπεδο με στόχο τη μείωση του κινδύνου θυματοποίησης των ανηλίκων. Η ενημέρωση, η πρόληψη και η ευαισθητοποίηση είναι οι πιο αποτελεσματικές στρατηγικές από τις όποιες αντίστοιχες κατασταλακτικές.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη*. Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Γναρδέλλης, Χ. (2006). *Ανάλυση Δεδομένων με το SPSS 14.0 for Windows*. Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Γκουντσίδου, Β. Ανακοίνωση στο 39ο Παιδιατρικό Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 2009.
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α. (διευθ. εκδ.), (2010). Συλλογικός τόμος: «*Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία*» εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη. (Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας).
http://www.antibullyingnetwork.gr/App_Upload/pages/OmadikiVia.PDF

- Δαφέρμος, Β. (2005). *Κοινωνική Στατιστική με το SPSS*. Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΖΗΤΗ.
- Ιωαννίδης, Ι. Π.Α. (2000). *Αρχές Αποδεικτικής Ιατρικής. Επιδημιολογία - Δημόσια Υγιεινή & Μέθοδοι Έρευνας*. Αθήνα, Ιατρικές Εκδόσεις Λίτσας.
- Κατσουγιαννόπουλος, Β.Χ. (1990). *Βασική Ιατρική Στατιστική*. Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Κουτσούμπα Κ., (2010). Η διακίνηση παράνομου υλικού στο internet και διερεύνηση των στάσεων των ανηλίκων. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μπεζέ, Λ. (επ.) (1998), *Βία στο σχολείο... βία του σχολείου...*Ελληνικά Γράμματα.
- Πουλόπουλος, Χ. & Τσιαντής, Ι. (Επιμ. Εκδ.) (2000). *Αγωγή υγείας: Ψυχική υγεία και διαπροσωπικές σχέσεις 11-14 ετών*. Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Γραφείο Αγωγής Υγείας Διεύθυνσης Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.
- Τσίγκανου, Ι. (2008). «Βία και θυματοποίηση του “καλού παιδιού” και “καλού μαθητή”», Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Κακοποίηση του Παιδιού και Ψυχικό Τραύμα, της Ελληνικής Εταιρίας Μελέτης και Πρόληψης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, 18-20 Δεκεμβρίου 2008, Αθήνα.

Ξενογλώσση Βιβλιογραφία

- Agatston, P., Kowalski, R., Limber, S. (2007). Students Perspectives on Cyber Bullying. *Journal of Adolescent Health*. Vol.41: S59-S60.
- Ahlbom, A. & Norell S. (1992). *Εισαγωγή στη Σύγχρονη Επιδημιολογία*. (Μετάφραση: Δημολιάτης, Γ., Χουλιάρα, Σ. & Αναστασόπουλος Π.). Αθήνα, Ιατρικές Εκδόσεις Λίτσας.
- Andrews, B (1998). Shame and Childhood Abuse. Στο: *Shame; Interpersonal Behavior: Psychopathology and Culture*. Gilbert, P. & Andrews, B. (eds). New York, Oxford University Press, p. 176- 190.

- Andrews, B. (1995). Bodily Shame as a mediator between abusive experiences and depression. *Journal of Abnormal Psychology*, vol. 104, p. 277- 285.
- Andrews, B. (1998). Methodological and Definitional Issues in Shame Research. Στο: *Shame; Interpersonal Behavior: Psychopathology and Culture*. Gilbert, P. & Andrews, B. (eds). New York, Oxford University Press, p. 39- 54.
- Andrews, B. Qian, M. & Valentine, J.D. (2002). Predicting depressive symptoms with a new measure of shame: The Experience of Shame Scale. *British Journal of Clinical Psychology*, vol. 41, p. 29- 42.
- Andrews, B., Hejdenberg, J. (2007). Stress in University Students. *Encyclopedia of Stress (Second Edition)*, Pages 612-614.
- Boivin, M., Hymel, S., & Bukowski, W. M. (1995). The roles of social withdrawal, peer rejection, and victimization by peers in predicting loneliness and depressed mood in childhood. *Development and Psychopathology*, 7, 765-785.
- Cassidy, W., Jackson, M., Brown, K. (2009). Sticks and Stones Can Break My Bones, But How Can Pixels Hurt Me? Students' Experiences with Cyber-Bullying. *School Psychology International*. Sage Publication. Vol.30(4): 383-402.
- Chisholm, J.F. (2006). Cyberspace violence against girls and adolescent Females. *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 1087: pp74-89.
- Çigdem Topçu, Özgür Erdur-Baker, and Yesim Çapa-Aydin. (2008). Examination of Cyberbullying Experiences among Turkish Students from Different School Types. *Cyberpsychology & Behavior*. Vol.11(6): 643-648.
- Dehue, F., Bolman, C., Volllink, T. (2008). **Cyberbullying: youngsters' experiences and parental perception.** *Cyberpsychol Behavior*. Vol.11(2): 217-223.
- Farrington, D. P. (2000). Psychosocial predictors of adult antisocial personality and adult convictions. **Διαθέσιμο**

<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/10990798%28200010%2918:5%3C605::AID-BSL406%3E3.0.CO;2-0/abstract>.

- **Farrington, D. (1993). "Understanding and preventing bullying."** in M. Tonry (ed.), *Crime and Justice: A Review of Research*, Vol. 17. Chicago: University of Chicago Press.
- Gilbert P. (1998). Some Core Issues and Controversies. Στο: ***Shame; Interpersonal Behavior: Psychopathology and Culture***. Gilbert, P. & Andrews, B. (eds). New York, Oxford University Press, p. 3- 38.
- Gilbert, P. & Andrews, B. (1998). *Shame; Interpersonal Behavior: Psychopathology and Culture*. Gilbert, P. & Andrews, B. (eds). New York, Oxford University Press.
- Gilbert, P. & McGuire M.T. (1998). Shame, Status, and Social Roles; Psychobiology and Evolution. Στο: ***Shame; Interpersonal Behavior: Psychopathology and Culture***. Gilbert, P. & Andrews, B. (eds). New York, Oxford University Press, p. 99- 125.
- Gilbert, P. (2000). The Relationship of Shame, Social Anxiety and Depression: The Role of the Evaluation of Social Rank. ***Clinical Psychology and Psychotherapy, vol. 7***, p. 174- 189.
- Gilbert, P. (2003). Evolution, Social Roles, and the Differences in Shame and Guilt. ***Social Research, vol.70***, p. 1205- 1230.
- Gilbert, P., Allan, S. (1998). The role of defeat and entrapment (arrested flight) in depression: an exploration of an evolutionary view. ***Psychological Medicine, vol. 28***, p. 585- 598.
- Gilbert, P., Allan, S., Goss, K. (1996). Parental Representations, Shame, Interpersonal Problems, and Vulnerability to Psychopathology. ***Clinical Psychology and Psychotherapy, vol. 3***, p. 23- 34.
- Gilbert, P., Birchwood, M., Gilbert, J., Trower, P., Hay, J., Murray, B., Meaden A., Olsen K., Miles, J.N.V. (2001). An exploration of evolved mental mechanisms for dominant and subordinate behaviour in relation to auditory hallucinations in schizophrenia and critical thoughts in depression. ***Psychological Medicine, vol. 31***, p. 1117- 1127.
- Gilbert, P., Boxall, M., Cheung, M., & Irons, C. (2005). The Relation of Paranoid Ideation and Social Anxiety in a Mixed Clinical Population. ***Clinical Psychology and Psychotherapy, vol. 12***, p. 124- 133.

- Gilbert, P., Cheung, M. S-P., Grandfield, T., Campey, F., Irons, C. (2003). Recall of Threat and Submissiveness in Childhood: Development of a New Scale and its Relationship with Depression, Social Comparison and Shame. *Clin. Psychol. Psychotherapy, vol. 10*, p. 108- 115.
- Gilbert, P., Miles, J.N.V. (2000). Sensitivity to Social Put- **Down: it's relationship to** perceptions of social rank, shame, social anxiety, depression, anger and self- other blame. *Personality and Individual Differences, vol.29*, p. 757- 774.
- Gilligan, J. (2003). Shame, Guilt, and Violence. *Social Research, vol. 70*, p. 1149- 1180.
- Goss, K., Gilbert, P., & Allan, S. (1994). An exploration of shame measures- I: The Other As Shamer scale. *Person. Individ. Diff., vol. 17 (5)*, p. 713- 717.
- Gouva, M., Kaltsouda, A., Paschou, A., Dragioti, E., Kotrotsiou, S., Mantzoukas S. & Kotrotsiou E. (2014). Reliability and Validity of the Greek Version of the Experience of Shame Scale (ESS), *Interscientific health care*, (accepted).
- Gouva, M., Paschou, A., Kaltsouda, A., Dragioti, E., Paralikas, T., Mantzoukas S. & Kotrotsiou E. (2014). Psychometric properties and factor structure of the Greek version of the Other As Shamer Scale (OAS), *Interscientific health care*, (accepted).
- Graig, W., Pepler, D., Blais, J. (2007). Responding to Bullying. What Works? *School Psychology International*. Sage Publication. Vol.28(4): 465-477.
- Griffiths, L.J., Wolke, D., Page, A.S., Horwood, J.P. (2005). Obesity and bullying: Different effects for boys and girls. *Archives of Disease in Childhood*, 91 (2005), pp. 121–125.
- Hinduja, S. & Patchin, J. (2009). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. Sage Publications (Corwin Press).
- Hinduja, S. and Patchin, W. J. (2005). Research summary: Cyberbullying victimization. Preliminary findings from an online survey of Internet-using adolescents. (<http://www.cyberbullying.us>).
- Hodges, E. V. E., & Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal

consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 677-685.

- Hodges, E. V. E., Boivin, M., Vitaro, F., & Bukowski, W.M. (1999). The power of friendship: Protection against an escalating cycle of peer victimization. *Developmental Psychology*, 35, 94 - 101.
- Li, Q. (2006). Cyber bullying in Schools. A research of Gender Differences. *School Psychology International*. Sage Publications. Vol.27(2):157-170.
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*. Vol. 23(4):1777-1791.
- Li, Q. (2008). A cross-cultural comparison of adolescents' experience related to cyberbullying. *Educational Research*. Vol.50(3):223-234.
- Li, Q. (2008). Cyberbullying in schools: An examination of preservice teachers' perception. *Canadian Journal of Learning and Technology*. Vol.34(2):75-90.
- Mesch, GS. (2009). Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *Cyberpsychology Behavior*. Vol.12(4):387-393.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1994). "Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program". *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35: 1171-1190.
- Pain, J. (1998). «Για τη θεσμική βία στο σχολικό περιβάλλον», στο: Μπεζέ, Λ. (επιμ.), *Βία στο σχολείο... Βία του σχολείου...*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Patchin, J. & Hinduja, S. (2006). *Bullies move beyond the schoolyard. A Preliminary Look at Cyberbullying*. *Youth Violence and Juvenile Justice*. Vol.4(2):148-169.

- Pew Internet & American Life Project, June 27, 2007. *Psychopathology*, 7, 765–785.
- Richter, M., Bowles, D., Melzer, W., Hurrelmann, K. (2007). Bullying, psychosocial health and risk behavior in adolescence. *Gesundheitswesen*, vol. Aug-Sep; 69(8-9): pp475-82.
- Riebel, J., Jäger, S. R., & Fischer, C. U. (2009). Cyberbullying in Germany – an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*. Vol.51(3): 298-314.
- Rigby, K. (2008), *Σχολικός εκφοβισμός. Σύγχρονες απόψεις*, (επιστ. επιμ. Άκης Γοβαζολιάς), Τόπος, Αθήνα.
- Selosse, J. (1998), «*Βία (προέλευση, σενάρια, πρότυπα) και μη προσαρμογή*», στο Μπεζέ, Λουκία (επιμ.), *Βία στο σχολείο... Βία του σχολείου...*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Slonje, R., Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*. Vol.9(2): 147-154.
- Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., and Tippett, N. (2006). An investigation into Cyberbullyings, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. Research Brief No: RBX03-06. Διαθέσιμο στο: <http://www.antibullyingalliance.org/ResearchandEvaluationTeamResearchReport.htm>
- Walsh, S.P., & White, K. (2006). Ring, ring, why did I make that call? Mobile phone beliefs and behaviour amongst Australian university students. *Youth Studies Australia*, vol. 25(3): pp49-57.
- Willard, N. (2007). Cyber bullying legislation and School Policies. Where are the Boundaries of
- Wolak, J., Mitchell, KJ., Finkelhor, D. (2006). Online Victimization of Youth: Five Years Later. Alexandria. VA: National Center for Missing and Exploited Children.

- Ybarra, M.L., Mitchell, K.J., Wolak, J., Finkelhor, D. (2007). Internet prevention messages: targeting the right online behaviors. *Archives Pediatrics Adolescent Medicine*, vol.161(2): pp138-45.
- Aricak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglou, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N., Mwmmedov, C. (2008). Ceberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology Behavior*. Vol.11(3): 253-261.
- Kaltiala-Heieno et al. (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: school survey **319:348**. Διαθέσιμο στο: <http://www.bmj.com/content/319/7206/348>.
- Kowalski, R., Limber, S. (2007). Electronic Bullying Among Middle School Students. *Journal of Adolescents Health*. Vol.41: S22-S30.
- McGuinness, T.M. (2007). Dispelling the myth of bullying. *Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, vol.Oct; 45(10): pp19-22.
- Ortega, P., Calmaestra, J., Merchan, J. M. (2008). Cyberbullying. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*. Vol.8(2): 183-192.

Ιστοσελίδες

- Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε): <http://www.epsype.gr/>
- Συνήγορος του Παιδιού: <http://www.0-18.gr/>
- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς: <http://www.neagenia.gr/>
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων: <http://www.minedu.gov.gr/>
- Δίκτυο κατά της βίας στο σχολείο: <http://www.antibullyingnetwork.gr/>
- <http://csriu.org/cyberbully>.

- Εκπαίδευση Αλλοδαπών και Παλιννοστούντων Μαθητών του Παιδαγωγικού Τμήματος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου: www.diapolis.auth.gr/index.php/2011-09-06-07-50-16
- Παρατηρητήριο για την πρόληψη της σχολικής βίας και του εκφοβισμού
<http://www.pdeamth.gr/paratiritiriovias/>
- <http://www.msn.co.uk/customer-care/protect/cyberbullying/default.asp?MSPSA=1>
- <http://pelop.pde.sch.gr/via/e/drastiriotitesta3i.pdf>